

Makten och profeterna

Om partier och opinionsundersökningar

Andreas Duit

Projektet *Politiska institutioner och strategiskt agerande* (PISA) syftar till att öka vår kunskap om det moderna styrelseskicket. Den teoretiska utgångspunkten är att politiska institutioner formar olika aktörers möjligheter att utöva inflytande och tillvarata sina intressen. En viktig empirisk utgångspunkt är att svensk politik inte längre kan beskrivas som en kombination av parlamentarism och korporativism – den institutionella legering som i detta avseende var liktydig med den svenska modellen. Hur det nya styrelseskicket bäst kan karakteriseras är emellertid ännu en öppen fråga. Tidigare forskning har visat att korporativismen har minskat i betydelse. Den ofta framförda tanken att lobbying och andra former av informell och mindre rutiniserad maktutövning har trätt i dess ställe, bör tills vidare enbart uppfattas som ett slags arbetshypotes.

PISA-projektet initierades hösten 1994 med hjälp av ett planeringsanslag från *Riksbankens Jubileumsfond*. Projektet bedrivs sedan 1995 med ekonomiskt stöd från Riksbankens Jubileumsfond (huvudansvarig Jörgen Hermansson), *Arbetslivsfonden* (PerOla Öberg) och *Kommunikationsforskningsberedningen* (Torsten Svensson).

I PISA:s rapportserie publiceras projektets arbetspapper och vissa mindre delrapporter. Som brukligt är i vetenskapliga sammanhang är författarna till de enskilda rapporterna själva ansvariga för innehållet.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
2. Syfte och undersökningsmodell	1
3. Material och avgränsningar	7
4. 1940-talet: Opinionsundersökningarnas intåg	9
4.1 Sammanfattning av perioden 1940-49	12
5. 1950-talet: Opinionsundersökningarna uppmärksammas	13
5.1 Sammanfattning av perioden 1950-59	17
6. 1960-talet: Opinionsundersökningarnas prøvotid	18
6.1 Sammanfattning av perioden 1960-69	23
7. 1970-talet: Opinionsundersökningarna triumferar	25
7.1 Sammanfattning av perioden 1970-77	34
8. Slutsatser: Opinionsundersökningar och partier	37
9. Källor och referenser	44

1. Inledning

Den moderna representativa demokratin innehåller en företeelse som dess upphovsmän under föregående sekel inte rimligtvis kunde ha förutsett: opinionsundersökningen. Med dess hjälp kan nu de folkvalda få en ganska exakt bild av medborgarnas åsikter, farhågor och förhoppningar, utan att behöva gå omvägen via de traditionella och mindre precisa opinionskanalerna. Huruvida undersökningarna är en styggelse i den representativa demokratin ska inte närmare behandlas här, i stället förläggs intresset till relationen mellan partier och opinionsundersökningar. Stor forskarmöda har lagts ner på att försöka kartlägga opinionen i sig självt, men mycket lite uppmärksamhet har riktats mot partiernas förhållande till undersökningarna.¹ En undersökning av partier och opinionsundersökningar kan därför vara såväl befogad som intressant. Sett i ett litet vidare perspektiv kan också en undersökning av detta slag bidra till att kasta ljus över eventuella konsekvenser av mötet mellan politik och opinionsstatistik för partiets agerande, särskilt med avseende på partiets traditionella roll av opinionsbildare och intresseaggregerare. De politiska partierna har numera tillgång till en mer exakt och uppdaterad information om fördelningen av folkets preferenser, och frågan är om denna information kommer till användning när partiet beslutar om sin politik?

2. Syfte och undersökningsmodell

I fokus står alltså frågan om opinionsundersökningarnas betydelse för partiets beslutsfattande, samt förändringar av denna betydelse över tid. På vilket sätt och i vilka sammanhang använder sig de centrala organen i ett parti av opinionsundersökningar för att fatta beslut, och sker det några förändringar över tid i dessa avseenden? För att besvara denna fråga blir alltså mitt syfte att undersöka opinionsundersökningarna med avseende på deras roll i partiets interna beslutsprocess. Undersökningarnas roll kommer att studeras genom en undersökning av partiets tolkningar av undersökningarnas information. Däremot kommer jag inte att försöka få till stånd en koppling mellan opinionssiffrornas fluktuationer och uppkomsten av vissa enskilda

---

¹ Den kanske utförligaste genomgången, dock inte baserad på empiriskt material, av undersökningarnas förhållande till partier gör Kavanagh, D: *Public Opinion Polls* i Butler, B., Penniman, H.R., Ranney, A. (red) *Democracy at the Polls* (American Enterprise Institute for Public Policy Research: Washington D.C, 1981), kap 9. Se också Holmberg, S & Petersson O: *Inom felmarginalen* (Liber: Stockholm 1980) för en generell diskussion, särskilt kap 11. En liknande genomgång ur ett amerikanskt perspektiv gör Nimmo, D: *Political Communication and Public Opinion in America* (Goodyear Publishing Company: Santa Monica, 1978), 399 ff. För en mer normativt teoretisk genomgång se Ginsberg, B: *How Polling Transforms Public Opinion* i Margolis, M & Mauser, G A. (red) *Manipulating Public Opinion. Essays on Public Opinion as Dependent Variable* (Cole Publishing Company: Pacific Grove, 1989) En radikal åsikt om undersökningarnas roll i upprätthållandet av det postmoderna samhällets förstelnade demokrati har Drysek, J.S: *Discursive Democracy: Politics, Policy and Political Science* (Cambridge University Press: Cambridge, 1990) 158 ff.

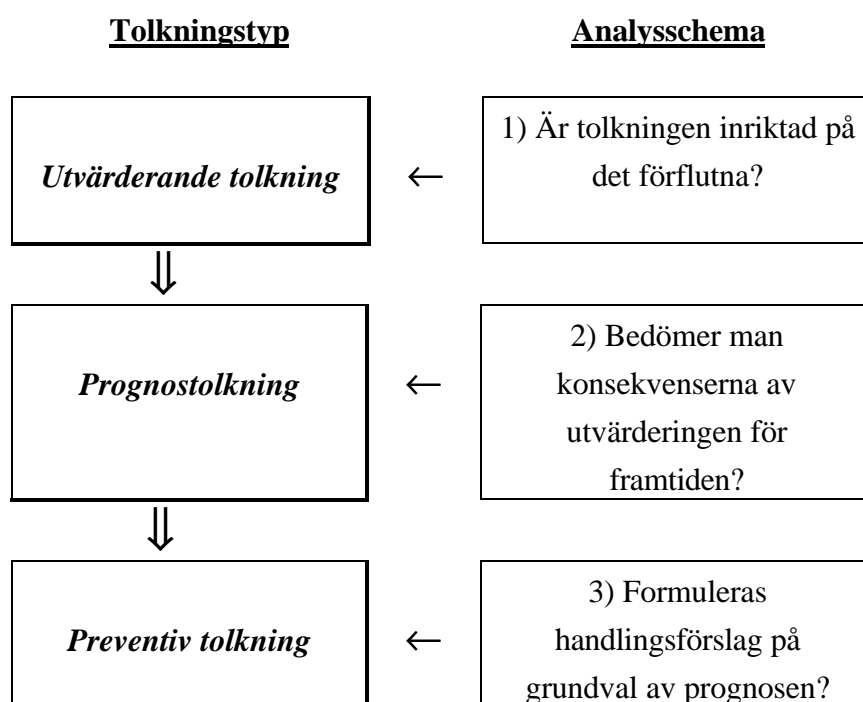
beslut eller politikens utformning i stort. Över huvud taget kommer jag inte - annat än när det är uppenbart - att försöka förklara den bedrivna politikens orsaker, helt enkelt därför att en koppling mellan en opinionsundersöknings resultat och den förda politiken inte går att etablera, därtill är antalet övriga okontrollerbara faktorer för stort. Att undersöka undersökningarnas roll, i vilka sammanhang och med vilken avsikt ett parti tar till sig opinionsmätningarnas budskap, kan dock ge en del upplysningar om undersökningarnas betydelse för och inverkan på beslutsprocessen, utan att man nödgas förlora sig i kausalitetens träskmarker. Avsikten är alltså inte att studera ett partis politik under en viss period för att sedan särskilja effekten av opinionsundersökningarna på denna. Alldeles bortsett från att detta skulle vara nästan omöjlig metodik är det inte heller särskilt troligt att opinionssiffrorna är den enda faktorn av betydelse för partiets beslut om vilken politik man ska bedriva.

Den undersökningsmodell som presenteras nedan kommer istället att ta fasta på partiets tolkningar av undersökningarnas resultat. Därigenom hoppas jag kunna teckna en bild av vilken roll undersökningarna har i partiets beslutsprocess. Detta angreppssätt gör det möjligt att säga något om deras inverkan på ett mer generellt plan, utan att behöva ta till efterhandskonstruktioner av partiets politiska agerande. Att partiet tolkar undersökningarna torde vara givet; det är inte sannolikt att man stillatigande tar emot undersökningarnas information utan att reagera på denna. Därför borde det genom att studera partiets tolkningar av och diskussioner kring undersökningarnas resultat gå att urskilja intressanta särdrag som i sin tur skvallrar om den vikt man från partiets sida tillmäter den information som bjuds av undersökningarna, samt i vilken grad denna tillåts influera partiets agerande. Detta studium kräver emellertid ett verktyg. Av denna anledning kommer jag att skilja på tre olika typer av tolkningar från partiets sida: *utvärdering*, *prognos* och *prevention*.

En tolkning innebär att man utöver den information som bjuds av undersökningen i "rådataform" tillfogar ett försök att utvidga undersökningens förklaringspotential. En enkel redovisning av de senaste opinionssiffrorna kan således inte klassificeras som en tolkning, om inte redovisningen åtföljs av ett försök till förklaring som så att säga går utöver den information som finns i undersökningen. En *utvärderande* tolkning innebär att man använder sig av undersökningarna för att bilda sig en uppfattning om orsakerna till den nuvarande situationen, eller att man försöker förklara de faktorer som ledde fram till en viss effekt i något avseende. Huvudsaken är att man försöker förklara det förflutna eller nuläget med hjälp av undersökningarnas information. En *prognos* innebär på motsvarande sätt att man med hjälp av undersökningarna gör ett försök att skåda in i framtiden. Prognosen kan bygga på en utvärderande tolkning, men den ska till sin karaktär vara ett försök att sia om det som ska bli. Slutligen då den *preventiva* tolkningen. Att vidta preventiva åtgärder innebär oftast att man i förväg vill gardera sig för ovälkomna händelser och konsekvenser, vilket kräver att man

någonsånär kan peka ut såväl de otrevliga alternativ man vill undvika som de situationer man eftersträvar. En preventiv tolkning innebär således att man till prognosen eller utvärderingen fogar ett förslag till åtgärd eller agerande; en handlingsrekommendation. För att en sådan ska vara fallet krävs det att det föreligger en utsaga med formen "*Eftersom siffran X, --> handling / beslut X*". Dessutom bör handlingsförslaget presenteras i omedelbar anslutning till tolkningen eller diskussionen av undersökningens resultat. Huruvida partiet sedan följer sina rekommendationer lämnas för närvarande därhän, avgörande i det här sammanhanget är om en kopplingen till praktiskt politiskt agerande uppstår i samband med diskussion av undersökningarnas resultat eller i samband med att man diskuterar andra politiska handlingsalternativ, för vilka undersökningarnas resultat blir ett argument för eller emot. I båda sammanhangen gäller dock att det måste till en *direkt, explicit* koppling från opinionssiffrorna till ett handlingsalternativ för att fallet ska uppfylla kriterierna för en preventiv tolkning. Också en viss grad av konkretion bör vara fallet; uppmaningar i stil "Upp med hakan allihop" eller "Kom igen bara" är inte handlingsrekommendationer, snarare uppmuntringar. Analysformat återges i figur 1.

Figur 1. Tolkningstyper och analysformat

Figuren beskriver ett idealt tolkningsförfarande där ett undersökningsresultat eller faktor i den politiska miljön först tolkas med avseende på orsakerna till dess tillblivelse, för att sedan kompletteras med en prognos om vilka konsekvenser som är att vänta, vilket i sin tur ger upphov till rekommendationer om lämpliga handlingsalternativ för att maximera de gynnsamma

och minimera de skadliga utfallen. Det bör dock poängteras att denna händelseföljd inte är nödvändig för att ett fall ska kunna klassificeras i endera rutan. En prognos behöver inte föregås av en utvärdering, och en prevention måste inte bygga på en utvärdering och en prognos. En prevention kan uppstå ur både en utvärdering och en prognos, och på motsvarande vis kan man tolka undersökningen endast med avseende på de framtida konsekvenserna utan att först bilda sig en uppfattning om vad som ligger bakom. Om ett led i modellen hoppas över vid något tillfälle beror detta på att de föregående tolkningsinstanserna inkluderas implicit i den påföljande. Ett exempel: om man mot bakgrund av en undersökning som visar att partiets väljarstöd dalar som en konsekvens av att man pussat för få barn på sistone drar slutsatsen att man i framtiden måste se till att alla framstående partimedlemmar utökar sitt barnakysande, innebär detta att man i tolkningsprocessen avstår från att explicit göra en prognos om vad som skulle hända om man inte kysste tillräcklig många barn, då ju detta led finns med som en implicit del av den preventiva tolkningen. På samma sätt är det möjligt att göra en prognos utan en föregående utvärdering, då resultatet av denna är en del av påföljande tolkningen. Som fall av endera tolkningstypen kommer att betraktas de tillfällen då någon eller några talare gör en eller flera från varandra fristående tolkningar av en undersöknings resultat.

De tre tolkningstyperna kan ses som mellanstationer på en kumulativ skala mot allt högre införlivande av undersökningarnas information i den interna beslutsprocessen i partiet. Slutstationen på denna skala skulle vara att partiet också skapade politik uteslutande på grundval av undersökningarnas rekommendationer, varigenom undersökningarnas inflytande över beslutsprocessen skulle vara totalt. Denna den sista stationen på skalan kommer jag emellertid inte att undersöka, helt enkelt därför att det vore mycket vanskligt att säga någonting om politikens uppkomst via studiet av bara en enda faktor. Även om partiet beslutar sig för en politik i överensstämmelse med undersökningarnas resultat innebär inte detta att opinionssiffrornas kan pekas ut som den enda determinanten, och av denna anledning kommer jag inte försöka etablera några kausala förbindelser mellan opinionssiffrornas fluktuationer och den förda politiken. Däremot kommer jag att undersöka förekomsten av de olika tolkningstyperna under olika tidsperioder, för att därigenom dra slutsatser om undersökningars betydelse i den interna beslutsprocessen.

Vad är då poängen med detta analysredskap; vad får man veta genom att applicera detta på det empiriska materialet? Huvudtanken bakom analys-schemat är, som tidigare nämnts, att undersöka opinionsundersökningarnas roll i partiets beslutsprocess. För det första finns det anledning att misstänka att en ökning av det totala antalet tolkningar, oavsett typen, ger en indikation på att opinionsundersökningarnas budskap har kommit att spela en allt större roll i partiets beslutsprocess. Om man inom partiet alltmer ägnar sig åt att behandla mätningarnas

information tyder detta också på att man betraktar dem som en viktig informationskälla, vars budskap är mödan värt att uppmärksamma. För det andra finns det mellan de tre olika typerna av tolkning en skillnad i graden av inflytande på beslutsprocessen. En utvärderande tolkning intresserar sig bara för det som redan har hänt och kan således inte influera kommande beslut i särskilt hög grad, det är heller inte avsikten med tolkningen. En utvärdering kan snarare ses som ett försök att orientera sig i den politiska terrängen med hjälp av opinionsundersökningarnas information. En prognos innebär däremot att man försöker bygga upp en bild av framtiden och de möjligheter och faror som finns där, vilket lämnar mycket större möjligheter till inverkan, även om dessa inte kommer till direkt uttryck vid tolkningstillfället. En preventiv tolkning innehåller ett moment av handling, varvid den bild som prognosen ger av framtiden också kommer till praktisk användning. Graden av inflytande är alltså störst vid en prevention och minst vid en utvärdering, däremellan återfinns prognosen som också är ett implicit eller explicit mellanled. Skulle det visa sig vid genomgången av det empiriska materialet att utvärderingen är den dominerande tolkningsformen innebär detta att undersökningarna mest används för att få feedback på tidigare agerande, medan den motsatta situationen med ett stort antal preventioner skulle tyda på att undersökningarnas budskap spelar en tämligen stor roll när partiet beslutar om sitt agerande. Förändringar över tid i kvoten mellan de olika tolkningsformerna ger på motsvarande vis upplysningar om det skett någon förändring i undersökningarnas betydelse för beslutsprocessen.

Den preventiva tolkningstypen innehåller alltid ett förslag till hur partiet bör agera, givet opinionsläget. Dessa handlingsförslag är intressanta då de kan ge ledtrådar om vilka sammanhang partiet väljer att använda sig av undersökningarnas information, varför de också förtjänar att ges närmare granskning. För detta ändamål kommer jag att göra en enkel uppdelning mellan handlingsförslag som har en propagandistisk inriktning och de förslag som innebär en förändring partiets inställning till en sakpolitisk fråga av något slag. I det första fallet använder sig partiet av undersökningarna huvudsakligen i ett försök att bemästra opinionsströmmarna till partiets fördel, medan det andra fallet mer har karaktären av en s.k. sifo-krati, där politikens utformning helt bestäms av procentenheterens fördelning. Också här gäller dock att endast förslag till agerande kommer att undersökas; huruvida förslagen sedan blir verklighet kommer inte att följas upp. Den ovan presenterade undersökningsmodellen kommer dessutom att kompletteras av en jämsides löpande undersökning om partiets inställning till opinionsundersökningar som instrument betraktat, samt en beskrivning över hur man inom partiet anskaffar undersökningsmaterial från olika källor. Dessa sidoundersökningar är dels värdefulla i sig själva, dels kan de bidra med en nyttig kontext till huvudundersökningen. Vidare kommer uppmärksamhet att fästas på de olika undersökningsobjekt man från partiets sida koncentrerar sina insatser på under årens lopp.

Analysens schemat bygger till stor del på två grundläggande antaganden. För det första antas att alla former av information betingar ett visst pris som mottagaren måste betala för att komma i besittning av informationen. Detta gäller såväl för den enskilde väljaren, som kanske måste offra både tid och pengar för att tillgodogöra sig information om den politiska partiernas ståndpunkter, som för det politiska partiet som på motsvarande vis måste offra en del av sina resurser för att få en uppfattning om hur väljarens ståndpunkter ser ut. För det andra antas att varken partier eller väljare är beredda att betala för informationen om man inte anser den värd sitt pris, eftersom alla aktörers resurser som bekant är begränsade och därför måste allokeras till de ändamål där de ger mest avkastning i förhållande till målen. I partiets fall torde ett av de mest framträdande målen vara att stärka sin ställning i väljarkåren med avsikt att till sist kunna uppnå det slutliga målet; vinna nästa val och komma i besittning av regeringsmakten. För att uppnå detta slutliga mål krävs det bland annat av partiet att det har möjlighet att skaffa sig en uppfattning om hur elektoratet ser på partiet och dess politik. Partiet kan få denna information via en rad olika kanaler: media, lokala partiföreträdare, enskilda medborgare och opinionsundersökningar för alla fram budskap om hur partiets agerande mottas i folklagen. Utnyttjandet av dessa kanaler till makten betingar också ett visst pris för partiet, och det kanske högsta priset får man betala för att få ta del av opinionsundersökningarnas budskap. Att partiet är berett att betala detta förhållandevis höga pris innebär således att det anser budskapet vara av vikt, och att man har praktisk användning för det. Fortsätter man detta resonemang finner man att ett mer omfattande bruk av opinionsundersökning skvallrar om att man tillmäter dem en stor betydelse, då de ökande kostnaderna alltid måste vara motiverade. Ett mer omfattande inlemmande av undersökningarna är således direkt förknippat med ett successivt ökande pris för den erhållna informationen, och eftersom partiet anser sig vara berett att betala detta ökande pris innebär detta att man också lägger stor vikt vid undersökningarnas budskap, vilket i sin tur gör det mer troligt att budskapet tillåts en allt större inverkan på partiets beslutande process.²

---

² Dessa antaganden har till stor del sin ursprung i A. Downs *An Economic Theory of Democracy* (Harper & Row, New York, 1957), då idén om partier som rationella ekonomiska aktörer först formulerades här. Den sk. ekonomiska röstmaximeringsmodellen stipulerar i korthet att "(P)arties formulate policies in order to win elections, rather than win elections in order to formulate politics" (s.28) och alla aktörer på den politiska arena ses i första hand som motiverade av egenintresse och uppbärande av vissa kostnader som måste bestridas på ett så effektivt vis som möjligt för att aktören ska kunna nå sitt mål, vilket för partier endast är att vinna nästa val. Jag använder mig i detta sammanhang främst av idén av partiet som en ekonomisk aktör som måste fördela sina begränsade resurser utifrån principen om maximal avkastning. Det bör dock poängteras att jag inte har för avsikt att vare sig ta modellens giltighet för given eller att testa den samma (I detta sammanhang se Wellhofer, E.S: "Contradictions in market models of politics: the case of party strategies and voter linkages." *European Journal of Political Research* vol 18. nr.1. 1990, 9-28), idén om en kostnadseffektiv aktör lämpar sig helt enkelt bra som grund för att studera användandet av ett instrument som bevisligen åsamkar användaren avsevärda kostnader, vilket åtminstone borde resultera i marknadsekonomiskt agerande i det avseendet.

3. Material, urval och avgränsningar

Undersökningen av opinionsundersökningarnas inverkan på det politiska livet kommer att ta formen av en fallstudie av det svenska socialdemokratiska arbetarepartiet. Det vore visserligen möjligt att låta flera partier ingå i studien, men jag tror att det man i sådana fall vinner på bredden förlorar man på djupet. Dessutom torde alla partier regera på liktydigt vis inför opinionsundersökningarna, varför det en utökning av undersökningsenheter - och därmed också antalet åtskiljande faktorer - kanske endast skulle skymma sikten för de gemensamma dragen. Visserligen skulle en genomgång av samtliga partiers förhållande till och utnyttjande av opinionsundersökningar kanske ge en uppfattning om påverkan av faktorer som partistorlek och placering på den politiska skalan, men för närvarande får det antas att skillnaderna mellan olika partier inte är särskilt betydande. Således motiveras undersökningens form av fallstudie av ett antagande vars riktighet endast kan bekräftas eller förkastas via en mer omfattande studie, vilken skulle kräva en långt större undersökningsinsats än vad som är möjligt inom ramen för detta arbete. Vidare blir också generaliserbarheten av den nuvarande undersökningen beroende på riktigheten hos detta antagande, vilket om inte annat ger skäl till försiktighet i detta avseende.

Det svenska socialdemokratiska partiet intar en särställning i såväl den svenska som den övriga efterkrigshistorien vad det gäller långvarigt och oavbrutet maktinnehav. Med undantag för samlingsregering och koalition med bondeförbundets befann sig SAP i regeringsställning från 1937 ända fram till 1976, vilket innebär att partiet haft ett direkt inflytande över svenskt politiskt liv under hela den period som undersökningen inriktar sig på, dvs 1940 -1977. Dessutom har socialdemokraterna haft överlägset störst resurser att tillgå (i vart fall efter införandet av partistödet 1965) och borde således ha större möjligheter än andra partier att bestrida de kostnader som betingas av ett flitig bruk av opinionsundersökningsinstrumentet. Valet av det svenska socialdemokratiska partiet motiveras alltså av att detta dels haft råd att genomföra undersökningar, dels för att eventuella effekter av undersökningarna på den förda politiken har större möjlighet att få genomslag hos ett parti i regeringsställning och därmed också lättare att urskilja. Med detta menas inte att ett parti i regeringsställning skulle tillåta undersökningarna större inflytande än ett vad man skulle ha gjort i opposition; snarare innebär regeringsmaktens ökade möjligheter till agerande en motsvarande ökning i antalet tillfällen där undersökningarna inlemmas i beslutsprocessen.

Mitt material kommer huvudsakligen att bestå av den socialdemokratiska partistyrelsens och det verkställande utskottets protokoll under perioden 1940 -1977, Endast i undantagsfall kommer framställningen att kryddas med annat internt partimaterial och riksdagstryck. Den nedre gränsen motiveras av att det före 1942 inte utfördes några regelrätta opinionsunder-

sökningar i Sverige och den övre gränsen kommer sig av den 20-årsgräns för åtkomst som socialdemokraterna har belagt partistyrelsens och verkställande utskottets protokoll med. Det vore visserligen av utomordentligt intresse att få ta del av senare material rörande opinionsundersökningar - då dessas betydelse och antal troligen ökar markant under perioden från 1977 fram till idag - men partiet medger inga undantag från 20-årsregeln. Det befintliga materialet borde dock vara tillräckligt för att ge åtminstone en fingervisning om hur den fortsatta utvecklingen ter sig. Vad beträffar protokollens tillförlitlighet och överensstämmelse med verkligheten kan naturligtvis inga garantier lämnas på denna punkt. Det är mycket möjligt att protokollen redigeras i efterhand om man diskuterar känsliga ämnen, och detta kan inte kontrolleras. Mot förekomsten av någon grövre censurering talar 20-årsgränsen, som man knappast skulle ha infört om protokollens innehåll redan hade snyggats till. Dessutom kommer jag nästan uteslutande att uppehålla mig vid kommentarer och resonemang kring opinionsundersökningar, och det är svårt att tro att dessa passager skulle innehålla särskilt känsliga uppgifter, varför det inte heller finns anledning att frukta några allvarigare ingripanden från protokollföraren.

Den socialdemokratiska partistyrelsen är partiets högsta beslutande organ när partikongressen inte är samlad och det verkställande utskottet ska ta hand om den mer löpande verksamheten samt genomföra de beslut som partikongressen fattat. Partistyrelsen har hos socialdemokraterna mer fått till uppgift att sörja för den interna förankringen av beslutet, medan det verkställande utskottet utgör den innersta kretsen med större reella maktbefogenheter än vad som stipuleras av partistadgarna. Detta kommer sig huvudsakligen av att den ovanligt månghövddade partistyrelsens med representanter för olika intressen och regioner lämpar sig dåligt för att sköta de dagspolitiska sysslorna, samtidigt som det verkställande utskottet vanligtvis består av partiets tyngsta namn.³ På frågan om vilken av dessa två organ som har det största inflytandet över politikens utformning blir svaret tvetydigt, eftersom partistyrelsen enligt stadgarna besitter den formellt högsta befogenheten samtidigt som verkställande utskottet vanligen består av de mest inflytelserika personerna inom partiet och dessutom handhar den löpande verksamheten. Ett studium av såväl partistyrelsens som verkställande utskottets protokoll borde dock kunna ge en mer heltäckande bild av partiets beslutsprocess och opinionsundersökningarnas roll i den samma.

---

³ Bäck, M. & Möller, T: *Partier och organisationer*. (Publica: Stockholm, 1992, 2:a uppl.), 125

4. 1940-talet: Opinionsundersökningarnas intåg

Svenska Gallupinstitutet drog igång sin verksamhet 1941, mitt under det pågående världskriget. 1942 kunde institutet presentera resultatet av sin första undersökning som till stor del kom att behandla svenska folkets attityder till krigsläget och hur Sverige borde agera gentemot de krigförande nationerna. Gallupmetoden hade introducerats av en företagsam reklamman vid namn Sven O. Blomquist och Svenska Gallupinstitutet kom till en början att fungera som filial vid dennes reklambyrå. De första undersökningarna var ganska amatörmässigt utförda och vilade på tämligen tveksamma teoretiska grundvalar. Trots detta vittnar Sten Hultgren, sedermera SIFO:s grundare, i sina memoarer om ett stort intresse för de nya metoderna, främst inom medier och de akademiska kretsarna. Även Gunnar och Alva Myrdal hade under en resa till USA i slutet av 1930-talet stiftat bekantskap med Gallups metoder. I boken "Kontakt med Amerika", som kom ut 1941, skriver makarna Myrdal om sina intryck från landet i väster, däribland också om de nya metoderna för att undersöka folkmassornas attityder och de möjligheter som erbjuds för demokratin. Man intar en mycket hoppfull och positiv syn på undersökningarnas potential:

Det kan mycket väl ifrågasättas om inte detta nya, utomordentligt fininställda instrument att låta den allmänna meningen på ett differentierat och exakt sätt komma till uttryck, i tidens längd kommer att visa sig ha en lika genomgripande, omskapande och fullkomnande uppfinning inom demokratin, som de nya propaganda- och våldsmetoderna inom diktaturen.⁴

Man ser undersökningarna som en möjlig renässans för den deltagardemokratiska tankegången i det att folkviljan nu kan komma till oförfalskat uttryck och att det inte längre blir möjligt för politiker att åberopa fiktiva opinionsmajoriteter som stöd för sin egen ståndpunkt. Medborgare och folkvalda knyts närmare varandra, då de senare fortlöpande kan avläsa de förras åsikter om deras agerande på den politiska arenan. Dessutom går det snabbt att via en undersökning få en uppfattning av folkets åsikter i en fråga, och kanske viktigaste av allt; intresseorganisationer och särintressen berövas sitt inflytande när deras krav ställs mot allmänintressets oförfalskade röst.⁵ Makarna Myrdal ser i opinionsundersökningarna lösningen på en lång rad av den samtida demokratis problem och målar en alltigenom vällovlig bild av demokratis nya precisionsinstrument som i efterhand kan tyckas en smula naiv. Klart är dock att två ledande opinionsbildare och tillika inflytelserika socialdemokrater såväl stiftat bekantskap med opinionsundersökningar som ställt sig mycket positiva till de samma.

Politikerna och partierna hade vid 1940-talets början däremot inte lärt känna nyheten från Amerika, men hade trots det ett behov av att komma väljarna närmare inpå livet.

---

⁴ Myrdal, A & Myrdal, G. *Kontakt med Amerika* (Bonniers: Stockholm, 1941), 75 f.

⁵ Ibid, 76 ff.

Eftervalsanalyser på grundval av röstfördelning och valdeltagande i valkretsarna företogs av alla de större partierna, men utifrån dessa var det inte möjligt att nå säkra slutsatser om opinionsläget i väljarkåren. Detta förhållande återspeglas i följande utdrag ur protokollet från partistyrelsens eftervalsanalys 1942, i vilket Per Albin Hansson beklagar att man inte kan nå en närmare uppfattning om några viktiga väljargrupper:

Statistiska kontoret i Stockholm har gjort en undersökning , som ger vid handen, att det procentuella deltagandet är sämst bland de yngsta årsklasserna. Man det tycks vara så, att det dröjer innan en ny grupp röstberättigade har fått klar för sig vilka rättigheter den har. Det dröjde sålunda länge innan kvinnornas röstdeltagande blev tillfredsställande. Någon möjlighet att räkna ut hur rösterna fördelat sig på olika partier finns det dock inte.⁶

Partistyrelsen fortsätter sedan att diskutera möjligheten av att företa en stickprovsundersökning i vallängderna, men inte heller detta skulle kunna bidra med den information som man är ute efter. Det dröjer dock inte länge förrän det socialdemokratiska partiet erbjuder en möjlighet att få närmare upplysningar om väljarkåren. Det nyöppnade Svenska Gallupinstitutet hade inför valet 1944 genomfört sin första valprognos vars resultat blev en stor framgång för institutet; prognosen avvek i genomsnitt inte mer än 0.3 % från det verkliga valresultatet och man lyckades dessutom exakt förutspå kommunistpartiets stora framryckning till 10% av rösterna. Detta resultat rönt stor uppmärksamhet och innebar att Gallupmetoden nu kom att betraktas som tillförlitlig.⁷ Dåvarande medarbetaren vid institutet, Sten Hultgren, hävdar i sina memoarer att man både före och efter valet mottog många uppdrag från partier,⁸ men först den 23 april 1946 dyker det första omnämmandet av opinionsundersökningar upp i det verkställande utskottets protokoll, och då är det Gallupinstitutet självt som erbjuder socialdemokraterna att för 3.500 kronor köpa en undersökning om medelklassens politiska inställning som institutet gjort på grundval av den lyckade valprognosen 1944. Utskottet beslutar sig inte för att köpa undersökningen direkt, utan föredrar att hålla frågan öppen.⁹ Man föredrar alltså att förhålla sig avvaktande till erbjudandet, kanske är det kostnaden som avskräcker, men den 19 september föreslår Tage Erlander att man ska anlita Svenska Gallupinstitutet för "en speciell undersökning om hur de unga väljarna röstat och anledningen till det ringa valdeltagandet från ungdomens sida."¹⁰ Utskottet beslöt bordlägga fråga tills nästa sammanträde, men det intressanta är att det är första gången en ledamot av VU anmodar om genomförandet av en undersökning. Även målgruppen, de unga väljarna, är intressant såtillvida att man i ett tidigt skede försöker utnyttja de nya metoderna för att skaffa en uppfattning om

---

⁶ Partistyrelsens protokoll 1/11 1942, s.2-3. Referenser till partistyrelsens och verkställande utskottets protokoll kommer fortsättningsvis endast anges med förkortningarna PS respektive VU samt sammanträdesdatum och sidnumrering i protokollet.

⁷ Esaiasson, P. *Svenska valkampanjer 1866 - 1988* (Stockholm: Allmänna Förlaget, 1990) , 168 samt not 82 s. 181

⁸ Hultgren, S. *Om Gallup i Sverige* (Tiden, 1988), 23.

⁹ VU 23/4 1946, 3.

¹⁰ VU 19/9 1946, 3.

en av de viktigaste väljargrupperna, och inte som man kan vänta sig vid det första tillfället, en bild av den socialdemokratiska väljarkåren. Erlanders förslag tas åter upp till behandling vid mötet 3/10 samma år, och efter studium av det tilltänkta frågeformuläret och stunds debatt röstas förslaget ner ordförandes röst som utslagsgivande.¹¹

Socialdemokraterna hade alltså ännu inte beställt någon undersökning, men efter att Svenska Gallupinstitutet återigen gör en propå, denna gång med ett erbjudande om en prenumeration på ett politiskt index som skulle utgå sex gånger per år och kosta 2.000 kronor. Denna gång beslutar utskottet att köpa institutets index för 1947, kanske på grund av det lägre priset.¹²

I april nästföljande år redovisas för första gången gallupsiffrorna inför partistyrelsen. Tage Erlander kommenterar den politiska situationen och i samband med detta redovisar han också resultaten av de gallupundersökningar som nu kommer varannan månad. Erlander konstaterar att man i oktober -46 hade 43,1 % av väljarna bakom sig, i december -47 44,6 % och i februari var man återigen nere på 43,2%. Av detta drar Erlander slutsatsen att partiet står starkt bland medlemmar och sympatisörer. Även folkpartiets och högerens siffror redovisas, och angående folkpartiet menar Erlander att de har anledning att känna sig nedslagna, då man tappat 0,2 % mellan oktober -46 och februari -47, medan högern inte uppvisar några nämnvärda förändringar.¹³ Detta är intressant på två sätt. Dels visar Erlanders betoning av mycket små förändringar i partiernas procentandelar en påfallande tolkningsovana, inte minst eftersom samtliga redovisade resultat torde ligga inom felmarginalen och därmed sakna betydelse. Även om så inte var fallet så inser en mer beprövad bedömare att sådana små förändringar saknar reell betydelse i det långa loppet. För det andra menar Erlander att partiet står starkt bland sympatisörer och medlemmar, eftersom man gått fram 0,1 % jämfört med oktober -46, samtidigt som folkpartiet har anledning att känna sig nedstämda då man under samma period förlorat 0,2%. Förutom det tidigare diskuterade överbetonandet av decimalernas betydelse, så bortser Erlander från att socialdemokraterna sedan december -46 förlorat hela 1,4 %, vilket om något borde vara en rejäl förlust enligt Erlanders tolkningar. Sammanfattningsvis kan man konstatera att det första omnämnandet av opinionssiffror i den socialdemokratiska partistyrelsen präglas av såväl tolkningsovana som en tendens att tillskriva siffrorna en överdriven betydelse, samt en oförmåga att sätta de egna siffrorna i relation till andra partiers noteringar. Kanske motiverades Erlander av det för tiden mycket hårda debattklimatet och en önskan att peka på svagheter hos den nya huvudmotståndaren i det kommande valet.¹⁴ Denna den första tolkningen klassificeras som en *utvärdering*, eftersom Erlander inte försöker förutsäga framtiden eller ger förslag till agerande.

---

¹¹ VU 3/10 1946, 2.

¹² VU 5/12 1946, 2.

¹³ PS 20/4 1947, 8.

¹⁴ Esaiasson, P. *Svenska valkampanjer*., 182 ff.

I organisationskommittén betänkande från kongressen 1948¹⁵ finner man ett intressant avsnitt om en Gallupundersökning utförd redan 1944 av Svenska Gallupinstitutet beträffande socialdemokratins ställning bland jordbrukarbefolkningen. Man har här låtit institutet undersöka den jordbrukande befolkningen med avseende på socialgrupp, och syftet är att få en bild av bondeförbundets och socialdemokratins väljarstöd inom dessa grupper. Man finner att bondeförbundet hämtar sitt största stöd från de högre socialgrupperna, medan det egna partiet uppbär sitt huvudsakliga väljarstöd från socialgrupp 3. Eftersom den jordbrukande befolkningen uppvisar ett starkt klassbundet röstande, så finns det ingen större anledning att försöka konkurrera med bondepartiet om de tämligen få väljare i socialgrupp 2 som alternerar mellan de båda partierna. Verklig oro finns det dock anledning till om partiets väljare i grupp 3, som en konsekvens av bondeförbundets utökade propaganda mot dessa grupper, skulle bestämma sig för att byta parti. Organisationskommittén föreslår därför att man bör inrikta sig på att säkra sitt stöd i denna väljargrupp, inte minst då en socialdemokratisk övertygelse i dessa led skulle kunna vinna över lantbrukarnas ekonomiska föreningar på partiets sida. Förutom utökad diskussions- och mötesverksamhet på landsbygden, föreslår kommittén partikongressen som huvudsaklig åtgärd att en jordbrukstidning ska startas. Kongressen beslutar i enlighet med kommitténs rekommendationer och vid nyåret 1950 börjar utgivningen av månadstidningen "Odlaren".¹⁶ Här återfinns ett fall av *prevention*, då man ger förslag till åtgärder, som också efterlevs, för att undvika att i framtiden hamna i ett mindre gynnsamt läge.

4.1 Sammanfattning av perioden 1940 -49

Undersökningarnas första årtionde i svenskt politiskt liv präglades av försiktighet från det socialdemokratiska partiets sida. Visserligen uppmärksammar man i verkställande utskottet ganska snart Gallupinstitutets verksamhet, men trots institutets enträgna framstötter och offerter ställer man sig från partiets sida ganska kallsinnig till anbuden, och det tycks som att undersökningarnas kostnader utgör det största hindret. VU beslutar mellan 1946 och -48 att tacka nej till två av institutets tre offerter om olika undersökningar, och det anbud om

---

¹⁵ Organisationskommitténs betänkande: *Partiets organisationsformer och upplysningsverksamhet* (Tidens förlag: Stockholm, 1948), 17 f. 1944 års kongress beslöt på initiativ från ombudsman Sven Andersson att ge partistyrelsen i uppdrag att tillsätta en kommitté med uppgift att se över partiets organisation och verksamhet. Samma år tillsattes en dylik kommitté, dock av verkställande utskottet. Kommitténs fick nu också till uppgift att behandla kongressens motioner om organisationsförändringar, och bland kommittémedlemmarna återfanns bl.a. partisekreteraren Sven Andersson, Torsten Nilsson, Hilding Färm och Sven Aspling.

¹⁶ Organisationskommitténs betänkande: *Betänkande avgivet till Socialdemokratiska partiets 19:de kongress 1952*. (Tidens förlag: Stockholm 1948), 22 f. För vidare läsning om det socialdemokratiska partiets strategiska agerande för att vinna lantarbetande befolkningen hänvisas till Svensson, T, *Socialdemokratins dominans. En studie i den svenska socialdemokratins partistrategi*. (Acta Universitatis Upsaliensis, 1994), bl.a. kap. 3.

prenumeration på politiska index för 1947 man beslutar sig för att anta 1946 är också det i särklass billigaste. Om till detta sammanhang läggs budskapet i 1947 års partimotion till första och andra kammaren, i vilken man föreslår inrättandet av ett statligt eller halvstatligt opinionsundersökningsinstitut för att komma till rätta med Svenska Gallups i motionärens tycke borgerligt influerade och vetenskapligt tvivelaktiga resultat,¹⁷ kan man notera att samtidigt som kostnadsskäl avskräcker från eget bruk av opinionsundersökningar, så försöker man förmå staten att bedriva den verksamhet som man själv inte har råd med. Genom detta skulle man nå två mål; dels skulle man få stopp på de tendentiösa och för partiet menliga undersökningarna, dels skulle man själva få tillgång till undersökningarna utan behöva stå för kostnaderna. Dessutom ger förslaget om att ställa det föreslagna institutet under kontroll av någon "folklig organisation" upphov till ytterligare misstankar om de egentliga motiven bakom motionen. I partistyrelsen diskuterar man bara opinionsundersökningar vid ett tillfälle under hela 1940-talet, varvid Erlander uppvisar en betydande ovana att handskas med undersökningarnas budskap. Denna den första tolkningen kan dock klassificeras som ett fall av en utvärdering, medan organisationskommitténs betydligt utförligare tolkning innebär ett fall av prevention. Detta lämnar oss med två skilda typer av fall under denna tidiga period, och eftersom fallen är så få är det inte heller möjligt att peka ut någon speciell tendens i detta skede. För detta krävs att undersökningarna etablerar sin position inom det politiska livet, och inledningen på denna process återfinns under nästa decennium.

5. 1950-talet: Opinionsundersökningarna uppmärksammas

Denna period utmärks av en nästan ständig högkonjunktur och därmed också en ökande levnadsstandard för alla medborgare. Detta innebar för socialdemokratin att dess naturliga väljarunderlag, arbetarna, blev allt färre samtidigt som tjänstemannakåren växte stadigt.¹⁸ Den allt överskuggande politiska frågan under detta decennium var pensionsfrågan, i övrigt var debattertemperaturen överlag ganska låg.

Den första anknytningen till opinionsundersökningar under 1950-talet finner man under partistyrelsens diskussion den 12 april 1950 om den stundande valrörelsen inför 1952 års kommunalval. Här betonar partisekreterare Sven Aspling att man måste se till att få en intensiv valrörelse i det kommande valet, eftersom Gallupsiffrorna visar att partiets chans att nå ett gott valresultat var beroende av att man lyckades mobilisera de väljare som vanligtvis inte deltar i

---

¹⁷ Motion till 1:a kammaren, nr 219, 15 (1947)

¹⁸ Om konsekvenserna av detta för partiets strategiska agerande, se återigen Svensson, T, *Socialdemokratins dominans*..

valet.¹⁹ Partiet hade således sina största reserver bland valskolkarna, som endast skulle rösta i händelse av en medryckande valrörelse. Därför blir partisekreterarens slutsats att "(v)alets utgång blir beroende av våra möjligheter att genom effektiv organisation få fram de stora väljargrupperna."²⁰ Här ger partisekreteraren en tolkning av möjligheterna i valet mot bakgrund av undersökningens siffror, vilket innebär en *prognos*. Under partistyrelsens möte i juni samma år upprepar partisekreteraren sitt budskap om valdeltagandets betydelse. Av särskild vikt är dessutom att man lyckas hålla uppe valdeltagandet i socialgrupp 3 samt fångar in cirka hälften av de 200.000 nya väljare som tillkommer. Om hälften av dessa kom att rösta med partiet, kunde man vara nöjda. Vidare hade Gallup undersökningar visat att huvudmotståndaren, folkpartiet, till stor del skulle behålla sin ställning.²¹ Eftersom inga handlingsförslag formuleras innebär detta en *prognos*. På uppmaning av ledamot i partistyrelsen redovisar sedan Aspling samtliga gallupsiffror från november 1948 till april 1950, och betonar att resultatet är beräknade utifrån ett valdeltagande på 81%.²² Denna betoning av institutets antaganden om valdeltagandet härrör troligtvis från den felprognos som Gallupinstitutet avgav inför valet 1948 och som hade sin orsak i ett underskattande av valdeltagandet. Man hade förutspått att socialdemokraterna bara skulle nå upp till 42,5%, men det verkliga resultatet blev istället hela 46,1% av rösterna.²³

Med anledning av det dåliga valresultatet beslutar verkställande utskottet en månad efter valet om utförandet av två Gallupundersökningar.²⁴ En mer utförlig beskrivning av undersökningarnas motivering och syfte finner man i Erlanders eftervalsanalys vid partistyrelsens möte 22/10: "När det gäller Gallupundersökningarna, skall vi försöka intervjua så, att vi får klart vad det är i partiets propaganda och politik, som är orsaken till nederlaget. Det är möjligt att erfaret partifolk kanske kan ge bättre anvisningar än statistikerna. Men vi vill ändå göra dessa undersökningar."²⁵ Som viktigaste undersökningsobjekt anges ungdomen och anledningarna till att denna uteblev från valet i så hög grad. Vidare vill man undersöka effekten av den senaste tidens prisstegringar, hur folkpartiets överbud i socialpolitiska frågor har mottagits bland väljarna, hur folk uppfattar koalitionen med bondeförbundet, samt vilka tidningar som läses regelbundet av de utfrågade. Det är således en ganska omfattande undersökning av i huvudsak väljarnas attityder som man vill genomföra, och det är intressant att notera att flertalet av de frågor som man inlemmar i undersökningen också är de för tidsperioden mest centrala. Intressant är också avslutningen på Erlanders anförande: "När vi får fram detta material, får vi sedan närmare överväga vilken inverkan detta tillsammans med våra överläggningar skall få för

---

¹⁹PS 12/4 1950, 6.

²⁰Ibid., 8.

²¹PS 13/6 1950, 23.

²²Ibid., 24.

²³Esaiasson, P. *Svenska valkampanjer...*, 190.

²⁴VU 10/10, 2 & 29/10, 4., 1952.

²⁵PS 22/10 1952, 2.

framtiden, när det gäller utformningen av våra propagandametoder och vår upplysningsverksamhet."²⁶

Efter Erlanders relativt utförliga diskussion om de förestående undersökningarna dröjer det fyra år tills man återigen omnämner opinionsundersökningar i partistyrelsen. Denna gång är det partisekreterare Sven Aspling som i 1956 års eftervalsdebatt berättar att man har beslutat att genomföra ytterligare en urvalsundersökning i samarbete med Göteborgs universitet. Undersökningen ska utföras baseras på utfrågningar av väljare både före och efter valet och ska omfatta hela riket. Aspling delger också partistyrelsen sin åsikt om dessa typer av undersökningar: "Min personliga mening är att vi i fortsättningen måste offra lite på att få fram Gallupundersökningar. Vi vet t.ex. inte vad som hände opinionsmässigt i fjol våras vid kreditåstramningen. En Gallupundersökning vid den tidpunkten kan ha givit ett intressant utslag."²⁷ Här kan man skönja en positiv inställning till opinionsundersökningarna, samt ett visst behov av den typ av information som undersökningarna bibringar, dvs en regelbundet återkommande och punktvis applicerbar information om hur väljarkårens inställning ser ut. Ytterligare vittnesbörd om detta behov ges vid av partisekreteraren vi verkställande utskottets sammanträde den 30 oktober samma år. Här rapporterar Sven Aspling att till följd av Svenska Gallupinstitutets upphörande, så har partiet varit utan regelbundna opinionsundersökningar sedan augusti 1954, men "Behovet av att kunna mera fortlöpande få en bild av opinionsläget har emellertid gjort sig starkt gällande, varför kontakt tagits med Svenska Institutet för Opinionsundersökningar i frågan"²⁸ Vid denna kontakt med det nystartade institutet visade det sig att SIFO redan planerade att genomföra fortlöpande partisympatimätningar och VU beslutar att beställa två undersökningar, en på våren och en på hösten, vilka belöpte sig på 3.000 kronor stycket.²⁹

Från 1957 finner man ett exempel om hur opinionsundersökningarna kommer till praktisk användning inför ett kommande beslut. I samband med en diskussion i partistyrelsen om den förestående folkomröstningen i ATP-frågan redovisar Tage Erlander resultatet av de hemliga attitydundersökningar som verkställande utskottet låtit göra i Stockholmsområdet. Man har med dessa dels velat ta reda på om folk verkligen vill ha en omröstning i frågan, dels hur denna i sådana fall skulle utfalla. Dessutom har man undersökt effekten av olika formuleringar av omröstningsalternativen. Man kom därvidlag underfund med att folket verkligen vill ha en undersökning, då 60 % av de tillfrågade svarade Ja på den frågan. Om man sedan undersökte fördelning av svarsalternativen som folkpartiet formulerat dem, så visade det sig att det egna förslaget skulle få 32% av rösterna, folkpartiet och högerns 10% och bondeförbundets

---

²⁶ PS 22/10 1952, 3.

²⁷ PS 25/9 1956, 18.

²⁸ VU 30/10 1956, 2.

²⁹ Ibid.

alternativ 43%. Erlander drar härav slutsatsen att det är socialdemokraternas och folkpartiet/höger-linjens alternativs karaktär av tvångsförslag, och bondeförbundets frivillighetsprofil som är avgörande för utfallet. Folk stöts av ett förslag som upplevs som tvingande, och dras till frivilliglinjen. Erlander är dessutom övertygad om att folkpartiet gjort en egen undersökning och nått fram till samma slutsats, eftersom man nu så ihärdigt försöker förmå bondeförbundet att acceptera ett förslag som innebär att både bondeförbundet och den egna linjen kan uppfattas som frivilliga, samtidigt som det socialdemokratiska förslaget blir det enda som har kvar sitt tvångsinslag. Socialdemokraterna hade dessutom undersökt effekten av en omformulering av det egna förslaget där det kom att betecknas som "laglig rätt till tilläggspension" och Ohlin-Hjalmarssons förslag som kollektivförslag, varvid det egna alternativet nu stöddes av 50% av de tillfrågade.³⁰ Undersökningen visade att själva formuleringen av omröstningsalternativen var av största vikt för utgången av omröstningen, och detta är troligen den största anledningen till att man valde att genomföra folkomröstningen enligt den gamla grundlagens föreskrifter. Den gamla grundlagen, i motsats till den nya vilande grundlagsförslaget, tillät nämligen regeringspartiet självt formulera de frågor som skulle ställas till folket, något som starkt upprörde folkpartiet och högern.³¹

Detta är det hittills mest direkta användandet av opinionsundersökningarna som uppdagats. Partiet är uppenbarligen osäkert på hur dess möjligheter att vinna omröstningen ter sig, och för att råda bot på denna ovisshet använder man sig av undersökningarna för att skåda i in framtiden. Dels vill man undersöka möjligheterna till vinst för det egna förslaget, dels söker man information på vars basis strategiskt agerande i frågan är möjlig. Man har efter undersökningen fått en uppfattning om vad svagheten hos det egna förslaget består i, samt en fingervisning om hur man ska kunna förändra omständigheterna till sin egen fördel. Intressant är också att man använder Gallupundersökning i syfte att förekomma folkomröstningens resultat. Denna passage är ett tydligt exempel på ett mycket aktivt användande av undersökningarnas budskap, särskilt som tjänstepensionsfrågan var av utomordentlig vikt för partiet. Detta klassas som ett fall av *prevention*, då tolkningen av opinionsundersökningen fick en tydlig återverkan på den förda politiken i det att man envist höll fast vid att genomföra omröstningen i enlighet med den gamla grundlagen.

Inför valrörelsen till det med anledning av koalitionsupplösningen utlysta extravalet 1958 refererar Sven Aspling till en företagen Gallupundersökning som kan tolkas som att läget inte är särskilt gott men heller inte ger upphov till större oro, detta med undantag för två grupper, kvinnorna och ungdomen. Dessa måste medels kraftinsatser vinnas över till partiets sida, främst genom en intensivt arbete på arbetsplatserna. Aspling utpekar på basis av den tolkade

---

³⁰ PS 26/3 1957, 3.

³¹ Svensson, T, *Socialdemokratins dominans.*, 265 ff.

undersökningen ett område för agerande, vilket innebär en *prevention*. Vid samma möte menar Erlander att allt prat om valtrötthet sedan ATP-omröstningen är betydligt överdrivet, då en Gallup visade att 80% av folket ville ha en folkomröstning. Folk vill vara med och bestämma och en ny Gallup skulle säkert visa att det finns ett stort intresse för val, menar partiordföranden. Däremot har partiet fortfarande inte lyckats få väljarkårens stöd för sitt pensionsförslag och man befinner sig enligt undersökningarna i samma underläge som man gjorde när folkomröstningskampanjen startade. Man har dessutom till den av Aspling omnämnda undersökningen fogat en speciell fråga för att ta reda på hur många väljare som vid ett eventuellt nyval skulle byta parti på grund av agerandet i pensionsfrågan, varvid man fick veta att endast 3,5% skulle göra så. För folkpartiet var dock motsvarande siffra hela 11%. Erlanders slutsats blir att det krävs ett intensivt upplysningsarbete för att väcka folkets intresse för partiets pensionsförslag, och mest angeläget är att aktivera fackföreningsrörelsen, även om kvinnorna, ungdomen, och tjänstemännen inte heller får försummas. I likhet med partisekreteraren före honom tar Erlander undersökningarna till hjälp för att urskilja de väljargrupper som man ska rikta sina insatser mot, vilket innebär ytterligare ett fall av *prevention*.³²

Den 14 april 1959 inleder Erlander partistyrelsens årsmöte med att redovisa det egna och övriga partiers noteringar i den senaste undersökningen från SIFO. Högern, kommunisterna och centerpartiet har under det senaste halvåret ökat något, medan folkpartiet och socialdemokraterna minskat en smula. Trots denna nedgång menar Erlander att partiet aldrig tidigare haft så gynnsamma siffror och att väljarkåren hyser ett orubbat förtroende för socialdemokratin. Undersökningen visade också att man vid det senaste valet lyckades erhålla en ganska stor andel nya väljare som man sedan också fått behålla. Enda smolket i glädjebägaren är som vanligt ungdomsväljarna, vilka nu som tidigare visar måttligt intresse för partiet, kanske som en konsekvens av att pensionsfrågan dominerat politiken den senaste tiden, spekulerar Erlander och gör därmed en *utvärdering* baserad på undersökningarnas budskap.³³

5.1 Sammanfattning av perioden 1950-59

Under 1950-talet märks en tydlig tendens mot ett alltmer flitigt bruk av opinionsundersökningar av det socialdemokratiska partiet. Antalet tolkningsfall stiger till sammanlagt sex stycken, varav tre är preventioner, två prognoser och en utvärdering. Detta innebär en ökning av framför allt de mer framåtriktade tolkningstyperna jämfört med 1940-

---

³² PS 11/4 1958, 10f.

³³ PS 14/4 1959, 1.

talet, men fortfarande är antalet för litet för att någon tendens ska kunna urskiljas. Man beställer dessutom allt flera undersökningar och dessa kommer också att bli mer och mer specialiserade; man nöjer sig inte längre med att undersöka partisympatiernas fördelning utan vill mäta och få kunskap om fler och fler aspekter av väljarkåren. Förutom undersökningar av prisstegringarnas effekt, kvinnornas valdeltagande, hur koalitionen uppfattas, tidningsläsande och effekten av folkpartiets överbud använder man sig av opinionsundersökningens metodik för att undersöka konsekvenserna av olika formuleringar av folkomröstningsalternativen. Sammantaget ger detta bilden av att man nu börjat inse möjligheterna att såväl föregripa som detaljstudera opinionen, samt att man också anser denna kunskap vara till nytta för partiet. Den huvudsakliga leverantören av undersökningar var fram till konkursen 1954 Svenska Gallupinstitutet, som sedan efterträdades 1957 av det nystartade SIFO. Under 1950-talet tas också de första kontakterna med den akademiska disciplinen, då man beslutar sig för att delvis finansiera de eftervalsundersökningar som Statsvetenskapliga Institutionen i Göteborg utförde under ledning av Jörgen Westerstahl. Beträffande partiets syn på undersökningarna kan det under denna period inte upptäckas några tvivel på dessas tillförlitlighet och precision, snarare finns det en tendens i riktning mot att svälja undersökningarnas budskap med hull och hår. Vittnesbörd om undersökningarnas ökande inflytande ges dess också i samband med folkomröstningen i tjänstepensionsfrågan, decenniets kanske viktigaste politiska fråga, i det att man dels försöker bilda sig en uppfattning om hur folk skulle reagera på olika svarsalternativ, dels för att man vidtar ganska långtgående åtgärder med anledning av undersökningens resultat. Socialdemokraternas vägran att utföra folkomröstningen enligt det vilande grundlagsbeslutet gav upphov till omfattande protester; till och med vädjanden från folkpartiet och högern, men regeringen måste ha bedömt undersökningens resultat som tillräckligt alarmerande att det motiverade ett ignorerande av oppositionen. Sammantaget tycks det som om undersökningarna gradvis under decenniets gång iklätt sig en mer inflytelserik roll, men det är först under nästa årtionde som denna process får genomslag.

6. 1960-talet: Opinionsundersökningarnas provotid

Början på 1960-talet är också inledningen till det svenska undrets tid. Tillväxten väckte internationell uppmärksamhet samtidigt som en period av politisk stiltje gav upphov till tesen om ideologiernas död. Strukturuomvandlingen av svenskt näringsliv innebar att landsbygden avfolkades och tjänstemännen blev allt fler. Under den här perioden gjorde också den nya masskommunikationstekniken sitt intåg i det politiska livet; valet 1960 betecknas av Esaiasson som "TV-valet". Antalet TV-mottagare hade ökat drastiskt under 1950-talets senare del, och inför valet -60 sände Sveriges television hela 12 stycken valprogram där partierna fick tillfälle

att presentera sin politik och kritisera de andra partierna. Valprogrammen fick stort genomslag och nästan samtliga vuxna medborgare hade vid något tillfälle sett något av programmen.³⁴ Detta innebar också början på drastiskt förändrade villkor för politiken. Från och med denna period ökar också omfattningen av det empiriska materialet avsevärt, varför jag endast kommer att återge de intressantaste delarna av materialet i den löpande texten. Det är möjligt att framställningen som en konsekvens därav blir en smula rapsodisk. De intressanta delarna är huvudsakligen de fall där det kan beläggas att undersökningarnas resultat lett till någon form av agerande från partiet sida, men också fall som på annat sätt illustrerar partiets förhållande till undersökningarna kommer att redovisas.

Vid partistyrelsens möte den 24 maj 1962 återfinns en längre diskussion om opinionsundersökningarnas resultat, i vilken partisekreterare Sven Aspling ger uttryck för sin förvåning över de besynnerligt höga opinionssiffror som partiet noterat i de sedan valet 1960 kvartalsvis genomförda SIFO-undersökningarna. Under den senaste tiden har dock siffrorna dalat till en mer normal nivå, och Aspling tror att de sannolikt kommer att sjunka ytterligare i framtiden, eftersom detta är det normala under mellanvalsperioden. Aspling redovisar därefter för siffrorna för samtliga partier från den senaste undersökningen, utförd i mars, och konstaterar därefter att "Vi är nöjda med att så här närmare valet få en mer normal siffra."³⁵ Detta är ett exempel på en *prognos*, eftersom partisekreteraren försöker bilda sig en uppfattning av de framtida siffrorna på grundval av de föreliggande noteringarna. Erlander tar vid och menar att det än så länge inte finns anledning till oro, men om nedgången i gallupen fortsätter kan det resultera i ett mindre lyckat valresultat. Huvudorsaken till nedgången förlägger han sedan hos prisstegringarna, och får medhåll av Gunnar Lange som säger sig ha märkt av vissa farhågor på arbetsplatserna, vilket skulle kunna förklara nedgången i gallupen. För att lugna opinionen har därför regeringen anhållit om en redogörelse från pris- och kartellnämnden om vilka åtgärder man avser att företa från de hållet. Redogörelsen publicerades samma dag som partistyrelsen sammanträdde, och innehöll bland annat upplysningar inom vilka områden nämnden tänker undersöka prisutvecklingen.³⁶ Erlander gör här en *prevention* som bygger på en prognos och utvärdering, då han bedömer konsekvenserna av en på grund av prisstegringarna vikande galluptendens. Då man med anledning av detta vidtagit åtgärder från regeringen för att lugna opinionen kan detta fall även sägas innehålla en handlingsrekommendation, även om denna vid diskussionstillfället redan omsatts i praktiken. Åtgärden är avsedd att lugna opinionen, då en fortsatt prisstegring kan tänkas äventyra dennas vilja att rösta på partiet vid höstens val. Däremot vidtar man med anledning av undersökningresultatet inte några åtgärder mot själva roten till det onda, prisstegringarna, detta får pris- och kartellnämnden ta hand om i sin utredning.

---

³⁴ Esaiasson, P. *Svenska valkampanjer...*, 220 f.

³⁵ PS 24/5 1962, 15.

³⁶ Ibid.

Vid andrakammarvalet 1964 kunde inte socialdemokraterna upprepa kommunvalets överväldigande seger, utan fick nöja sig med 47% av rösterna, vilket dock räckte för att behålla regeringsmakten. De borgerliga partierna förlorade också ett antal mandat, och valets enda egentliga segrare var kommunisterna som fick över 5%.³⁷ Under partistyrelsens eftervalsanalys i oktober konstaterar Erlander att man hade gått in i valrörelsen med alltför höga förväntningar om ett gott resultat. Förväntningarna hade dels sitt ursprung i det goda valresultatet från 1962 års val, dels i de höga gallupsiffror som partiet hade noterat före valet. Det fanns, enligt Erlander, mycket tydliga varningssignaler i dessa siffror under hela våren, och man borde ha varit mer kritisk mot undersökningarna och inte låtit sig invaggas i falsk säkerhet. I efterhand var det uppenbart att de höga siffrorna hade orsakas av en ovanligt hög osäkerhet hos den borgerliga väljarkåren i kombination med en likaledes hög säkerhet hos de egna väljarna, vilket ledde till en överskattning av stödet för det egna partiet. När avtalsrörelsen sedan fick genomslag ökade osäkerheten hos den egna gruppen, vilket snabbt utnyttjades av kommunisterna.³⁸ *Utvärderingen* går alltså huvudsakligen ut på att man feltolkat undersökningarnas budskap, vilket hade lett till att man inte drivit valrörelsen tillräckligt hårt. Märkligt nog riktar Erlander ingen kritik mot undersökningarnas tillförlitlighet, det är endast partiets tolkningar av serierna som har varit felaktig, trots att undersökningarna uppenbarligen innehållit ett systematiskt fel. Det finns alltså en tro på undersökningarnas ofelbarhet, läser man bara av dem på ett korrekt vis är den perfekta informationen garanterad.

Vid verkställande utskottets sammanträde 20/12 redovisar partisekreteraren partiexpeditionens förslag till verksamhet under 1967, och här framträder klart opinionsundersökningarnas nya roll och betydelse. Till grund för förslagen ligger nämligen i huvudsak de opinionsundersökningar som partiet låtit göra, och partisekreteraren har därvidlag tagit fasta på fem punkter: 1) Den mycket låga kunskapsnivån hos väljarkåren. 2) Folkets tilltagande och starka oro inför framtiden, troligtvis som en konsekvens av det ökande antalet företagsnedläggningar. 3) Den dåliga 'timingen' av den senaste tidens utspel gör det nödvändigt att i fortsättningen vara mer uppmärksam på valet av tidpunkt för dylika utspel. 4) Väljarna har alltmer kommit att betrakta de folkvalda som en del av överhögheten och inte som sina egna representanter, samtidigt som många partifunktionärer på lokal nivå upplever att partiledningen endast betraktar dem som en brevbärarkår. 5) En ökande surhet i såväl parti som fackföreningsrörelsen efter nederlaget i det senaste valet. Senare delen av punkt fyra och hela punkt fem är troligen inte föranledda av opinionsundersökningarnas budskap, utan hör snarare hemma på den interna partiarenan, men flertalet av de praktiska åtgärder som partisekreteraren föreslår riktar sig trots det i huvudsak till denna arena. Man vill för det första kraftigt utöka

---

³⁷ Esaiasson, P. Svenska valkampanjer..., 233.

³⁸ PS 2/10 1964, 3.

partiets informations- och studieverksamhet, och för det andra föreslår man att en extra partikongress ska hållas under hösten 1967, allt för att förmå partivännerna att samla sina krafter och blicka framåt mot 1968 års val. Däremot är det emellertid tydligt att partisekreterarens förslag till partikongressens program till stor del är föranledda av undersökningarnas budskap, antagligen vill man dra nytta av kongressens publicitetspotential. Andersson vill att man ska diskutera närings-, jordbruks- och markpolitik och temat för såväl kongress som valrörelse ska vara ARBETE - TRYGGHET - UTVECKLING, detta med uppenbar referens till rapporterna om en ökande oro inför den stagnerande arbetsmarknaden. Dessutom ska den kommande statsverkspropositionen sättas in i ett större sammanhang så att väljarna kan förstå dess nödvändighet. Också i samband med de förestående jordbruks- bostads- mark och vuxenutbildningspropositionerna ska man anordna särskilda aktioner, och det verkställande utskottet godkänner partisekreterarens riktlinjer för verksamheten under 1967.³⁹ Det står klart att man under den senaste tiden gjort en rad misstag, vilka undersökningarnas resultat skvallrar om, samt att man dessutom tar undersökningarna till hjälp när man vill komma till rätta med felaktigheterna. Noteras bör också att ingen av de angivna åtgärderna innebär en förändring i sakfrågan, snarare betonar man vikten av skyla presentationen av partiets politik med rätt sorts propagandaåtgärder. Uppenbart är att man med hjälp av undersökningarna gjort en utvärdering av tidigare agerande och därefter formulerat handlingsförslag, som sedan också fullföljs. Detta blir sålunda frågan om en *prevention* från partisekreterarens sida.

Ytterligare ett tecken på att undersökningarna kommit att spela en allt större och viktigare roll återfinns vid verkställande utskottets sammanträde den 3 mars 1967, då något av en kris i opinionsundersökningarnas och partiets gemensamma historia inträffar. Partisekreteraren inledde verkställande utskottets sammanträde med att berätta för ledamöterna att utskottet sammankallats för att ta ställning till de av SIFO nyligen påbörjade s.k. veckobussundersökningar. Dessa var enligt statistisk expertis knuten till partiexpeditionen behäftade med mycket grava felaktigheter, som avsevärt minskade tillförlitligheten hos SIFO:s rapporter. Dessutom, och detta framstår som den egentliga anledningen till utskottets sammankallande, så hade den nya SIFO-ledningen visat tydliga tecken på bristande vetenskaplig integritet, då man på uppdrag av högern åtagit sig att utföra en undersökning om attityder till investeringsbanken. Det var uppenbart att syftet med denna undersökning var opinionsskapande, särskilt som resultatet skulle publiceras, vilket inte var brukligt. För att minimera verkningarna av SIFO:s avfalle föreslår partisekreteraren att man bör inleda ett samarbete med Sveriges Radio och de övriga partierna om undersökningar i SCB:s regi. Dessa undersökningar skulle publiceras för att på så sätt komma till tals med såväl hemlighetsmakeri som de negativa verkningarna av SIFO:s numera vinklade och bristfälliga undersökningar. Däremot ansåg Erlander och Aspling

---

³⁹ VU 20/12 1966,5 ff

att man inte bör gå till attack mot den nya SIFO-ledningen, dels för att man i ett tidigare skede hade accepterat veckobussundersökningarna, dels för att det av allmänheten kunde upplevas som att man försökte skylla partiets dåliga siffror på SIFO. Partisekreteraren fick därefter i uppdrag att inbjuda SR och de övriga partierna att delta i det föreslagna samarbetet, samt anlita landets främsta expertis för utformandet av undersökningarna i SCB:s regi.⁴⁰

I september samma år meddelar Anders Thunborg verkställande utskottet att tvisten med SIFO inte lett till att institutet ändrat sina metoder, trots påtryckningar från både statistisk expertis och partisekreterare från fyra partier. Detta hade lett till att partiexpeditionen hade vänt sig till SCB för genomförandet av en opinionsundersökning under vecka 36. Tursamt nog hade SR också beställt en undersökning under denna period, varför kostnaderna för partiet torde kunna nerbringas.⁴¹ Undersökningen genomfördes och vid VU:s sammanträde i november redovisades resultatet av den nyanställda statistiske konsulten Jan Lindhagen,⁴² tidigare undersökningschef på SIFO, vars snara anställning ger ytterligare vittnesbörd om såväl den ökande vikt man från partiets sida tillmäter undersökningarna som de nära kontakterna mellan det forna undersökningsinstitutet och det socialdemokratiska partiet.

Inför valet 1968 spekulerar man i partistyrelsen på grundval av opinionsundersökningarna om centerpartiets möjligheter i valet. Undersökningarna tydde på en tillbakagång för centern, och frågan var hur man från det hållet skulle reagera vid ett valnederlag. Erlander trodde inte, undersökningarna till trots, att centern verkligen skulle förlora valet, men om så skedde måste man vara beredd på att de kunde komma att ompröva sin relation till det borgerliga blocket. Detta innebär att man försöker sig på en *prognos*. Därefter riktade partisekreteraren skarp kritik mot SIFO då utlovade undersökningar inte hade levererats. Partiet har dock själva gjort en del undersökningar, vars innehåll inte var avsett för publicering, helt enkelt för att valet till stor del var en fråga om mobilisering där det gällde att få fram partiets valskolkare från valet 1966, och en sådan mobilisering kunde äventyras om väljarkåren skulle få reda på partiets goda läge. Partisekreteraren ansåg därför att den allt överskuggande ambitionen nu var att få fram valskolkarna från valet -66, och i detta syfte hade man förmått Sveriges television att under varje dag i valrörelsen sända ett par minuter långt inslag om hur man bar sig åt för att rösta, "med andra ord, program som just syftar till att få fram fler väljare."⁴³ ett klart fall av handlingsrekommendation som sedan utförs, således en *prevention*. Undersökningarna hade visat att mobiliseringen var nyckel till framgång, varför man måste få folk att gå och rösta. Dessutom hade man efter fiaskot med SIFO-undersökningarna vänt sig till SCB för utförandet

---

⁴⁰VU 6/3 1967, 1f.

⁴¹VU 28/9 1967, 1.

⁴²VU 30/11 1967, 1.

⁴³PS 6/8 1968, 27.

av ytterligare undersökningar i valrörelsens slutskede till ett pris av hela 150.000 kronor.⁴⁴ Betoningen på att mobilisera så många väljare som möjligt var en målsättning som både uppkom och genomfördes via opinionsundersökningarna. Det fanns alltså inom partiet en föraning om den stora valsegern, då man till skillnad från SIFO, som missbedömde valutgången med ca 6 %-enheter, hade en bättre uppfattning om betydelsen av den stora reserven valskolkare. Som huvudsakliga förklaringen till den stora valvinsten brukar anges den intensiva valrörelsen, som i sin tur kom sig av att valet kom att bli en fråga om regeringsmakten där det borgerliga blocket med intensiv valpropaganda framställde sig som ett reellt regeringsalternativ som var berett att ta över makten, vilket fick många socialdemokratiska anhängare att lämna sofflocket.⁴⁵ Socialdemokraterna lyckades således vända den borgerliga offensiven till en succé för egen del, mycket tack vare ett skickligt användande av opinionsundersökningar. Den stickprovsundersökning som man utför efter valet inriktar sig följaktligen nästan helt på att studera valdeltagande, förstagångsväljare, och osäkra väljare för att komma underfund med om dessa grupper skiljer sig i något avseende från traditionella, stabila socialdemokratiska väljare. Partiet har nu på allvar fått upp ögonen för mobiliseringens betydelse, vilket återspeglas i partisekreterarens svar nekande svar på frågan om några opinionsindex har beställts under 1969⁴⁶, troligtvis eftersom man alltmer börjat tvivla på värdet av att spegla tillfälliga opinioner; det viktigaste är att vinna nästa val. Under hela resterande delen av 1969 återfinns bara en referens till opinionsundersökningar, och den uppkommer i samband med att man diskuterar huruvida man ska kräva republikens införande när Gustav VI Adolf avgår. I detta sammanhang säger sig Erlander ha sett en SIFO-undersökning som visade att hela 80% av ungdomen var emot republikens införande, vilket innebar att man skulle ha en överväldigande majoritet av den viktiga förstagångsväljarna emot sig om man krävde republikens införande. Erlander gör här en *prognos* i den aktuella frågan utifrån undersökningens budskap, och det blir sedermera heller ingenting av med republiken.

6.1 Sammanfattning av perioden 1960- 69.

Under 1960-talet sker en hel del intressanta förändringar i socialdemokraternas bruk av opinionsundersökningarna. För det första stiger antalet diskussioner kring, omnämnanden och redovisningar av opinionsmätningar inför partistyreelse och verkställande utskott betydligt jämfört med 1950-talet. Början på ökningen sammanfaller ganska precis med den startpunkt för massmedialiseringen av politik och valkampanjer som Esaiasson urskiljer i TV-valet 1960. Också antalet undersökningsobjekt ökar under denna period; man undersöker såväl attityder till sakfrågor (priser, löner, sysselsättning och utrikespolitik) som de politiska särdragen hos

---

⁴⁴ PS 6/8 1968, 27.

⁴⁵ Esaiasson, P. Svenska valkampanjer...,251.

⁴⁶ VU 13/2 1969, 6.

speciella väljargrupper (ungdomar, tjänstemän, pensionärer, stadsbor, osäkra väljare, passiva väljare och valskolkare). Mobiliseringens betydelse framstår allt tydligare med tiden, då man mer och mer börjar inrikta sig på att undersökningar på de grupper vars valdeltagande är klen. Särskilt intressant är den undersökning om väljarnas kunskaper som utfördes 1965, dels för att den är den första av sitt slag, dels för att den redovisas av en mäktig förvånad partisekreterare. Det är tydligt att man hade hyst en långt högre uppfattning om väljarnas politiska förmågor än vad undersökningen gav sken av. Den måste ha inneburit ett hårt slag mot partiets tro på upplysning och information som propagandamedel, vilket också återspeglas i de efteråt ofta förekommande påminnelserna om den låga kunskapsnivån hos väljarkåren och nödvändigheten av att föra fram sitt budskap på ett så lättfattligt sätt som möjligt. Till en början anlitar partiet uteslutande SIFO för alla reguljära opinionsundersökningar och för merparten av specialundersökningarna. Samarbetet mellan SIFO och partiexpeditionen tycks mycket intimt och så sent som 1965 redogör en funktionär för partistyrelsen om de nya och förfinade undersökningsmetoder som man hade utvecklat i samarbete med SIFO. Brytningen med institutet på vårvintern 1967 hade troligen sin grund i det ägarbyte som SIFO genomgick samma år, varvid Hans Zetterberg i egenskap av nybliven chef införde radikala och tvivelaktiga förändringar av undersökningsmetodiken, något han fick utstå hård kritik för från partisekreterare från fyra partier. När SIFO sedan gjorde en grov missbedömning av valresultatet 1968, som troligtvis bidrog till socialdemokraternas jordskredsseger, innebar detta kritik också från den samlade presskåren. Mycket tyder också på att det socialdemokratiska partiet såg mycket allvarligt på de försämrade undersökningsmetoderna, då man sammankallade verkställande utskottet enkom för att dryfta denna fråga. Diskussionen avslöjar att man är mest orolig för den opinionsstyrande effekt som felaktiga undersökningar skulle kunna få, samt för de fabricerade och tendentiösa undersökningar som Andersson menar att institutet nu producerar på uppdrag av de borgerliga partierna, främst högern. Sammantaget under denna period återfinns sju fall av vardera prognos⁴⁷ och utvärdering⁴⁸, samt fem fall av preventiva tolkningar,⁴⁹ vilket innebär en tämligen jämn fördelning typerna emellan. Detta tyder på att man under denna tid främst använder sig av undersökningarnas budskap för att kontrollera det förflutna och förutspå framtiden, man även på att man nu alltmer låter undersökningarna få inflytande i beslutsprocessen.

---

⁴⁷ PS 24/5 1962, 15., PS 6/7 1962, 9., VU 23/4 1964, 2., VU 3/6 1966, 4. VU 10/2 1968, 2., PS 17/6 1969, 32.

⁴⁸ PS 24/5 1962, 15., PS 2/10 1964, 3., PS 26/5 1965, 3., VU 3/6 1966, 2., VU 10/2 1968, 2.,

⁴⁹ PS 24/5 1962, 15., PS 26/5 1965, 3., VU 20/12 1966, 5.

7. 1970-talet: Opinionsundersökningarna triumferar

1969 avgick Tage Erlander från ordförandeposten och ersattes vid partikongressen i oktober samma år av Olof Palme, som omgående fick höga popularitetsnoteringar i undersökningarna. Partiledarbytet innebar ett tydligt generationsskifte för det socialdemokratiska partiet, men också det konstitutionella ramverket var stätt i förändring. Månaden innan Palme valdes till ny ordförande kom riksdagspartierna överens om att avveckla det gamla tvåkammerssystemet till förmån för en riksdag med bara en kammare. Detta innebar dels att man införde en procentspärre för småpartier, dels att en regering vid en eventuell valförlust inte längre kunde förlita sig på en eftersläpande majoritet i första kammaren. Dessutom infördes gemensam valdag för val till riksdag, landsting och kommun.⁵⁰ Dessa förändringar av konstitution och ledarskap innebar stora omställningar för det socialdemokratiska partiet, något som kanske återspeglas i den drastiska ökningen av antalet tolkningar av opinionsundersökningar som sker under denna period. Den politiska scenen blir allt mer svåröversäglig, marginalerna blir mindre och svängningarna större - i en sådan omvärld kan undersökningarnas precisa information komma väl till pass. I likhet med föregående avsnitt kommer medför det stora antalet fall att endast de intressantaste av dessa kommer att återges. Dessa återfinns till stor del i anslutning till valen 1970, -73 och -76, varför också framställningen kommer att koncentreras till dessa tillfällen. Inledningsvis en glimt ur det undersökningsarbete som föregick 1970 års val.

På partistyrelsens årsmöte den 28 april 1970 håller konsult Jan Lindhagen och partifunktionär Stig Lundgren ett längre anförande om de senaste trenderna i undersökningarna och möjligheterna att vinna det kommande valet i den nya riksdagen. Lindhagen ger också en förhandsvisning av den pågående undersökningen om folkets attityder till begreppen jämlikhet och rättvisa, som visar att socialdemokraterna av folk uppfattas som det mest jämlikhets- och rättviserörande partiet. Dessvärre präglas svaren i undersökningen av vad Lindhagen kallar för ett borgerligt idéarv; folk underlåter i stor utsträckning att definiera begreppen i enlighet med partiets synsätt, varför det blir en viktig propagandauppgift i valrörelsen att föra fram partiets inställningar som de rätta. Dessutom har tidigare undersökningar visat på en generellt skrämmande låg kunskapsnivå hos väljarkåren (troligtvis avses här undersökningen från 1965), varför budskapet måste utformas på ett lättfattligt sätt. Undersökningen visar också att folk tycker att det är viktigare med rättvisa mellan än inom lönegrupperna. Folk anser alltså att man bör inrikta sig på att få upp låglönegruppernas löner, och denna uppfattning blir allt vanligare ju längre åt vänster på partisympatiskalan man befinner sig. Av sina undersökningar drar Lindhagen sedan slutsatsen att den kommande valrörelsen måste inriktas på att föra fram ett lättfattligt tema, samt att få till stånd en lätt urskiljbar fiende mot vilken man kan profilera sig

---

⁵⁰ Esaiasson, P. *Svenska Valkampanjer...*, 252 ff.

och därigenom åstadkomma den nödvändiga mobiliseringen av valskolkarna.⁵¹ Olof Palme instämmer och menar att man på senare tid varit på jakt efter en tydlig fiende, men eftersom borgerligheten på sistone varit så självutplånande blir det viktigt att undvika inre splittring. Jämlikhetstanken ska man emellertid fortsätta att driva hårt, dock i enkla termer.⁵² Partisekreteraren menar att de höga opinionssiffrorna kan leda till att parti- och valarbetarna slappnar av och tror att valet är vunnet på förhand, vilket gör det svårt att utnyttja den egna organisationen maximalt i valrörelsen.⁵³ Lindhagen gör en utvärdering av hur partiet uppfattas i vissa aspekter av väljarkåren och formulerar därefter ett handlingsförslag, vilket innebär ett fall av *prevention*. Palmes instämmande tolkning och medföljande propå om att driva jämlikhetstanken får också betraktas som ett fall av *prevention*, även om de föregående leden endast finns implicit i hans resonemang. Sten Andersson nöjer sig här med en *prognos* om förutsättningarna för den kommande valrörelsen. Man är tydligen ute efter en upprepning av - 68 års storseger, och därför försöker man sig återigen på den samma valstrategi- mobilisering av de socialdemokratiska soffliggarna genom att utmåla borgarna som ett reellt hot mot socialdemokraternas fortsatta regeringsinnehav. Dessvärre verkar borgarna den här gången inte låta sig lockas in i fällan, utan har medvetet valt att ligga mycket lågt.

Vid verkställande utskottets sammanträde en knapp månad senare påminner partisekreteraren om Lindhagens redovisning av opinionsläget vid partistyrelsens möte. Nu är dock partisekreterarens farhågor delvis lindrade, eftersom partifolkets apati har förbytts i aktivitet inför det kommande valet. Allmänhetens intresse för valrörelsen är dessvärre fortfarande mycket lågt, vilket innebär att man den här gången måste lita helt och fullt på den egna förmågan att mobilisera valskolkarna, särskilt som borgerligheten medvetet fortsätter att hålla en mycket låg profil. Detta var illa med tanke på att eftervalsundersökningarna hade visat att den höga mobiliseringen 1968 till stor del berodde på att de borgerliga, tack vare sin intensiva propaganda, kom att uppfattas som ett reellt hot mot socialdemokratin. Slutsatsen blir att opinionsläget har visat att man måste driva propaganda och organisation ännu hårdare än vid 1968 års val.⁵⁴ Här utgör de samlade erfarenheterna från en rad föregående undersökningar underlaget för en prognos, som i sin tur ger upphov till en handlingsrekommendation, vilket sammantaget innebär ett fall av *prevention*. Vid partistyrelsens möte i maj varnar partisekreteraren åter för att den borgerliga valtaktiken går ut på att inte väcka den röda björnen, dvs de socialdemokratiska valskolkarna. Av undersökningar vet man att denna grupp består av ca 450-470.000 väljare, däribland inräknat 125-150.000 kommunister som hade röstat på socialdemokraterna 1968, men eftersom marginalen till borgarna endast bestod av ca

---

⁵¹ PS 28/4 1970, 7-20.

⁵² Ibid., 21.

⁵³ Ibid., 23.

⁵⁴ VU 14/5 1970, 1.

300.000 väljare var läget osäkert.⁵⁵ Här avstår Andersson från att ge förslag till handling, men tolkar likafullt konsekvenserna för framtiden, således en *prognos*. Den utarbetade valstrategin ser ut att gå om intet, särskilt som man har upptäckt att borgarna i sin tur har upptäckt den socialdemokratiska fällan.

Valet till den nya enkammarriksdagen blev det sämsta sedan 1944 för socialdemokratin. Man förlorade hela fem procentenheter jämfört med 1968 och regeringsmakten räddades enbart genom att vpk lyckades ta sig över 4%-spärren. Valets stora vinnare var centerpartiet som gick fram med 4 procent och i viss mån också folkpartiet som ökade två procentenheter.⁵⁶

Vid partistyrelsens första möte för året 1973 anser Palme att borgarna till följd av opinionsmätningarna blivit segervissa, vilket lett till att det uppstått spänningar om vem som ska ha mest att säga till om i en framtida borgerlig regering. Sten Andersson kommenterar utgångsläget inför den kommande valrörelsen och menar den undersökning som SCB nyligen hade presenterat led av de vanliga felkällorna, och därför inte var att räkna med. Däremot hade partiet självt gjort en undersökning om splittringen i den borgerliga väljarkåren som visade att centern hade gått tillbaka och att socialdemokraterna var på väg upp, särskilt om man till bilden fogade den SIFO-undersökning som kom i november. Man var alltså på uppåtående, men det var fortfarande en bra bit kvar till valseger. Palme menade därefter att man inte skulle ta den undersökning som gjordes i februari alltför allvarligt, eftersom folk under denna tid på året satt hemma i vintermörkret och plitade ner sina deklarationer. Man skulle därför inte vara ledsna om uppgången dröjde lite, ty sådana saker tar tid.⁵⁷ Här ger således Palme en *utvärdering* och en *prognos*, och Andersson en *utvärdering*, båda utan handlingsrekommendationer. Palme upprepar sin *prognostolkning* på partistyrelsens möte i februari; undersökningarna visar att partiet är på uppgång, men det tar tid. Stämningen inom rörelsen var emellertid god. Det kan dock hända mycket före valet som kan vålla partiet besvär, och det krävs en förändring av opinionen om man ska kunna vinna valet, främst måste få bukt med det utbredda missnöjet i samhället, då detta utnyttjas av såväl borgare som kommunister.⁵⁸ På sammanträdet i april menar Palme att missnöjet kanske inte är så stort i varje fall; den undersökning av Veckans Affärer som hade presenterats föregående dag visade att svensken för det först trodde att det skulle finnas en socialdemokratisk regering även om tio år. För det andra trodde en majoritet både bland de egna och de borgerliga väljarna att den enskilde individen om tio år skulle få mer att säga till om. Detta tolkar Palme som att allt tal om tvångssamhälle och förtryck inte slagit igenom i väljarkåren och att partiets propaganda nu börjat få verkan. Speciellt de egna väljarna var optimistiska inför möjligheterna att få mer att säga till om, vilket

---

⁵⁵ PS 21/5 1970, 1.

⁵⁶ Esaiisson, P. *Svenska valkampanjer...*, 258.

⁵⁷ PS 8/1 1973, 7 ff.

⁵⁸ PS 16/2 1973, 11 f.

enligt partiordföranden måste vara direkt kopplat till tron på arbetsplatsdemokrati. Palme reviderar således sin tidigare beskrivning av det politiska läget, men avstår denna gång från att relatera sin tolkning till framtiden, vilket innebär en *utvärdering*.⁵⁹

I maj menar partisekreteraren med anledning av den SIFO-undersökning som visar att folkpartiet går bakåt och moderaterna starkt framåt att man bör aktualisera regeringsfrågan, eftersom en stark höger skulle försvåra en borgerlig samverkan, och därmed också minska väljarnas förtroende för ett borgerligt regeringsalternativ.⁶⁰ Här återfinns en handlingsrekommendation som baseras på en prognos om hur den politiska scenen kommer att gestalta sig i framtiden, vilket innebär en *prevention*. På partistyrelsens möte i juli säger partisekreteraren att man måste utforma propagandan efter valvinden, och enligt SIFO så skulle det för tillfället råda stiltje eller svag motvind för partiet. Detta motsägs dock av de tusentals rapporter från fältet som säger att det råder stark kampvilja bland partifolket och att man i partileden är orolig för valutgången. SIFO:s undersökning motsägs också av uppgifter de själva lämnat om att den socialdemokratiska väljarkåren mobiliserats i stor utsträckning. Även vid detta tillfälle väljer partisekreteraren att i sin *utvärdering* förkasta undersökningens budskap till förmån för andra källor som bringar bättre nyheter. För att få en bättre uppfattning om valvindens riktning har man från partiets sida utfört en egen undersökning, utförd av Svenska Utredningsinstitutet enligt samma metoder som förutsa valresultatet -68 med endast någon tiondels avvikelse. Andersson redovisar sedan en undersökning som hade låtit göra, och här framkommer att man kan räkna med ett stort valdeltagande, då väljarna anser att valet är viktigt. Dessvärre har väljarna svårt att se ideologiska ock sakliga skillnader mellan partierna, vilket manifesteras i deras svar på en rad sakfrågor rörande neutralitetspolitiken, AP-fonderna, tandvårdsreformen, arbetsskydd, miljö, sysselsättningen och moderaternas inflytande i en eventuell borgerlig regeringskoalition. Av undersökningen drar partisekreteraren fem slutsatser. För det första visar den att höstens och vårens propagandistiska ansträngningar har gett resultat; man hade vunnit tillbaks ett par hundra tusen väljare. För det andra visade undersökningarna att det skulle bli väldigt jämt mellan blocken, och att valrörelsen därför blev avgörande, särskilt som andra undersökningar visat att en stor del av väljarna bestämde sig i valrörelsens slutskede. För det tredje kunde man konstatera att väljarnas politiska kunskaper var betydligt större än förväntat. För det fjärde var socialdemokraternas rykte som reformparti orubbat. För det femte verkade väljarna bli alltmer medvetna om att valet gällde regeringsfrågan, vilket var ganska självklart då undersökningar hade visat att borgarna låg mycket nära regeringsmakten. Detta välkomnas av Andersson som berättar att man tänker använda överbudskritiken för att behålla intensiteten i regeringsfrågan, då denna var nyckeln till den hett eftertraktade socialdemokratiska mobiliseringen. I detta syfte hade man bland annat

---

⁵⁹PS 26/4 1973, 8.

⁶⁰VU 9/5 1973, 2 f.

inlett en annonskampanj i dagspressen med under temat "Dom borgerliga vill dölja". Det var dessutom viktigt att fylla människorna med hopp och framtidstro efter den genomgångna lågkonjunkturen.⁶¹ Sten Andersson gör här en mycket omfattande tolkning som har från varandra fristående inslag av både utvärdering och prognoser, men eftersom tolkningen avslutas med en handlingsrekommendation som redan fått praktisk omsättning i annonskampanjen kommer detta att klassificeras som ett fall av i första hand *prevention*. Lite senare under mötet sammanfattar partisekreteraren sina intryck: "...det (är) ingen tvekan om att vårt politiska och propagandistiska arbete under hösten och våren varit framgångsrikt, vad än SIFO säger. Det visar den undersökning som vi har gjort."⁶² Man bör fortsätta på den inslagna vägen och med en intensiv valrörelse förstärka det man redan har åstadkommit, vilket innebär ytterligare ett fall av *prevention*, då denna tolkning är fristående från och av mer övergripande karaktär än det tidigare anförandet. Undersökningens frågebatteri och de därpå formulerade handlingsförslagen visar på att partiet nu bytt valstrategi. Man försöker inte längre få det borgerliga blocket att framstå som ett hot - denna utväg hade misslyckats rejält vid förra valet - utan riktar i stället in sig på att undergräva väljarnas förtroende för en borgerlig koalitionsregering förmåga att hålla ihop.

Trots det omfattande undersökningsarbetet går socialdemokratin tillbaka i valet -73, samtidigt som det borgerliga blocket noterar en viss framgång. Detta leder till att båda blocken erhåller 175 mandat vardera; en lika besvärlig som oförutsedd konsekvens av författningsreformen. Socialdemokraterna bildar regering, men ärendena avgörs antingen i förhandlingar mellan bocken eller med lottdragning.⁶³ Valet blev ett rejält bakslag, men i eftervaldiskussionen konstaterade en tydligt uppgiven Palme att man redan för ett år sedan hade vetat att partiet befann sig i ett bottenläge, då de interna väljarundersökningarna visade på 38%, och att valresultatet därför egentligen var att betrakta som en ordentlig uppryckning⁶⁴ - en *utvärdering* av det misslyckade valet således. Palmes tolkning är också intressant sett i relation till partisekreterarens upprepade bortförklaringar av de dåliga undersökningssiffror som förföljde partiet under en lång tid innan valet. Om partiordföranden var ute efter att kritisera sin partisekreterare ska jag låta vara osagt, klart är dock man fått upp ögonen för det riskabla i att ignorera undersökningarna.

Den besvärliga parlamentariska situationen återspeglas också i undersökningar partiet tar till sig. På verkställande utskottets möte den 27 maj redovisar partisekreteraren den undersökning som man gjort via Svenska Utredningsinstitutet. Man hade bland annat frågat väljarna om de

---

⁶¹ PS 18/6 1973, 10 ff.

⁶² PS 18/6 1973, 16.

⁶³ Esaiasson, P. Svenska valkampanjer..., 264.

⁶⁴ PS 21/9 1973, 2f

föredrog nyval framför den nuvarande jämviktspositionen, vad det tyckte om att regeringen måste träffa uppgörelser oppositionspartierna, om man trodde att ett nyval skulle leda till socialdemokratisk regering, om man var nöjd eller missnöjd med regeringens politik, om man var nöjd med uppgörelsen kring 4:e AP-fonden, hur man uppfattade det borgerliga samarbetet, samt vilket tilltro man hyste gentemot centerns politik. Samma redovisning gjordes tre dagar senare inför partistyrelsen och i anslutning till detta berättade partisekreteraren att man hade köpt Svenska Gallupinstitutet och placerat det i A-pressens ägo. Man hade dessutom tillsatt en styrelse för institutet bestående av Tore Dahlenius, statistiker, Sten Johansson, sociolog, Stig Hadenius, fil. Dr., Arne Gadd, statistiker och riksdagsman, samt partisekreteraren själv. Arne Gadd fick posten som styrelseordförande. Partisekreteraren betonade att undersökningen var internt partimaterial och inte avsett för publicering, tidningarna skulle endast få ta del av ett politiskt index från samma undersökning. Andersson avslutade med att påtala den redovisade och andra undersökningars tydliga uppåtående tendensen för partiet, något som Palme håll med om. På sammanträdet i juni kommer undersökningens resultat åter till användning, detta i samband med en diskussion om ett eventuellt utlysande av nyval som en konsekvens av den parlamentariska situationen. Sten Andersson framhåller här att en stor del av ungdomen ställer sig positiva till ett nyval och negativa till kompromissandet i riksdagen. "Den största oron finns alltså för ungdomsväljarnas reaktion."⁶⁵, särskilt som undersökningar visade att kommunisterna hade goda möjligheter att fånga upp ungdomarna. Farhågor om att folkpartiets tillförlitlighet i uppgörelserna skulle minska i takt med att opinionssiffrorna sjönk framfördes också vid mötet, vilket partisekreteraren ansåg var en välgrundad oro. Undersökningsresultaten kommer här till användning för att bedöma konsekvenserna av möjliga handlingsalternativ på den parlamentariska arenan, man gör alltså en *prognos*.⁶⁶ Andersson hänvisar därefter ytterligare en gång till den senaste undersökningen och påpekade att ungdomsgruppen är mycket labil, varför man till hösten beslutat genomföra ännu en undersökning om ungdomsväljarna, vars resultat sedan ska ligga till grund för en offensiv från partiet och SSU som vars syfte var att förbättra kontakten med dessa grupper. Var 12:e väljare i 1976 års val skulle vara förstagångsväljare, och lyckades man inte fånga upp dessa grupper skulle man få det svårt. Partisekreteraren upprepar således sin *prevention* från februari.

1976 skulle bli det år då socialdemokraterna förlorade regeringsställningen för första gången sedan 1932, och den intensiva valrörelsen som föregick valnederlaget speglas i opinionsundersökningarna. Redan i januari detta år menar partisekreteraren att undersökningarna visar att det finns ett utbrett missnöje i väljarkåren, beroende på höstens prisstegringar och arbetslöshet. Därför är det nu nödvändigt att man tar hela arbetarrörelsens organisation och propagandaresurser i anspråk för att föra ut budskapet om att man är välfärdens enda

---

⁶⁵ PS 8/6 1974, 2 f.

⁶⁶ Ibid., 4.

försvarare.⁶⁷ Denna handlingsrekommendation innebär ett fall av *prevention*. Mot bakgrund av att undersökningarna visar på en ökande mobilisering av borgerliga väljare och en minskande sådan för de socialdemokratiska föreslår partisekreteraren på VU:S sammanträde i mars vissa tillägg till den tidigare fastställda verksamhetsplanen. Den bristande mobiliseringen beror på de svårigheter man haft på sistone med att föra ut sin politik och propaganda, och för att råda bot på detta ska man först och främst se till att betona sitt program för arbete och trygghet. Bland annat ska alla tal på den kommande partikongressen utgå från detta tema. Vidare måste man desarmera den potentiella minna som finns i Arlandaaffären⁶⁸ genom att betona den internationella solidariteten, samt markera löntagarfrågorna genom att föra fram den växande gemenskapen mellan LO och TCO⁶⁹ - återigen en tydlig *prevention*. Vid partistyrelsens möte tre dagar senare betonar Sten Andersson återigen mobiliseringens betydelse för valutgången. Undersökningarna visar att de borgerliga åstadkommit en mycket stor mobilisering vid det förra valet och att de nu åter hade en mycket röstningsbenägen väljarkår, samtidigt som de socialdemokratiska väljarna stod stilla i detta avseende. Andersson menar dock att orsaken till den borgerliga mobiliseringen inte står att finna hos de borgerliga partierna, det är i stället de egna partiets misstag under den senaste tiden som stimulerat de borgerliga väljarna. Misstagen bestod bland annat i Arlandaaffären, Astrid Lindgrens pomperipossa-utspel, Stålverk 80 och löntagarfonderna.⁷⁰ Då Anderssons huvudsakliga bekymmer är mobiliseringens betydelse för det framtida valutslaget innebär detta en prognos baserad på utvärdering av den senaste tidens misstag, sedda i undersökningarnas skoningslösa spegel.

I april berättar partisekreteraren att VU tänker hålla ett valplaneringsmöte på Harpsund, och till grund för resonemangen kommer delvis ligga den nya undersökning som partiet låtit göra. Resultatet av och metoderna för denna undersökning är även tänkt att redovisas för intresserad press, detta i ett försök att minska allmänhetens tilltro till SIFO och dess metoder. Naturligtvis kommer dock bara delar av undersökningen att underställas journalisterna, de verkligt intressanta bitarna sparar man för sig själva. Undersökningen visar bland annat att man ska vara mycket försiktig i kärnkraftsfrågan, då det finns en utbredd oro hos de egna i denna fråga. Dessutom måste man vara mycket försiktig med att inte gå ut alltför hårt i valdebatterna, då undersökningarna visar att vanligt folk till skillnad från partifolket inte upplever valtemperaturen som särskilt hög, och om man då går till hårt angrepp kan detta slå tillbaka om folk får uppfattningen att "politikerna bara bråkar". Folkpartiet visar på en starkt uppåtgående

---

⁶⁷ PS 1/8 1976, 1 f.

⁶⁸ Denna affär fick sitt namn av att den socialdemokratiska partikassören Nils-Erik Damberg hade överlämnat en större summa kontanter till sin finländske kollega på besök. När denne sedan åkte fast i tullen på Arlanda åtalades Damberg för försök till valutasmuggling, eftersom summan av bidraget till det finländska systerpartiet överskred gränsen för vad man lagligt fick föra ut ur landet.

⁶⁹ VU 22/3 1976, 3 f.

⁷⁰ PS 26/3 1976, 4 f.

tendens, varför det emellertid inte finns anledning att vara alltför hänsynsfull mot det.⁷¹ Eftersom Anderssons handlingsrekommendationer är synnerligen vaga kommer detta att föras till protokollet som en *prognos*; att vara försiktig kan innebära en rad olika saker. I juni berättar Sten Andersson att man i stort sett hade mobiliserat alla osäkra väljare och att det nu bara återstod en grupp där det fanns mer att hämta; ungdomsväljarna, som i hög utsträckning ännu inte hade bestämt sig för hur man skulle rösta. En SIFO-undersökning som Vår Industri hade publicerat visade att ungdomarna värdesatte trygghet och stimulerande arbetsuppgifter mer än andra ting, vilket passade mycket väl ihop med partiets aktionsprogram inför valet där man just betonade dessa frågor. Generellt sett tycktes det som att undersökningarna gav vittnesbörd om att man inte nått ut med sin politik, varför under sommaren måste påtala att man faktiskt hade lyckats väl med förda politiken, särskilt beträffande sysselsättningen. Beträffande pensionärerna fanns det inget i undersökningarna som tydde på att denna grupp skulle svika i valet, trots att det fanns en viss oro i pensionärsleden. Undersökningarna hade dessutom visat att pensionärs i likhet med övriga väljares uppfattningar i kärnkraftsfrågan var beroende av förtroendet för politikerna, vilket innebar att man i för att vinna kärnkraftsfrågan i första hand skulle satsa på att bygga upp förtroendet för de socialdemo-kratiska politikerna. Partisekreteraren menade dessutom att undersökningarna gav ledtrådar om hur en eventuell demobilisering av den borgerliga väljarkåren skulle gå till. Det borgerliga blockets stora förspårning i SIFO-mätningarna kunde utnyttjas för att få folk att börja fråga sig vad de borgerliga skulle göra med regeringsmakten, och på så sätt också göra dem uppmärksamma på splittringen inom det borgerliga blocket.⁷² Partisekreterarens anförande återfinns inte mindre än tre från varandra fristående fall av *prevention*; förslagen gäller propagandans inriktning, förtroendet för politikerna och lämpligaste sättet att splittra det borgerliga blocket. Man har alltså inför valet gjort omfattande och ingående undersökningar av de flesta relevanta aspekter av väljarkårens olika grupperingar, dessutom drar man fortlöpande lärdomar av tidigare undersökningars resultat. Det är tydligt att undersökningarna spelar en stor roll när partiet lägger upp valstrategin, främst med avseende på vilket sätt och till vilka grupper man ska föra fram sitt budskap. Vid partistyrelsens sammanträde i augusti redogör partiordföranden och partisekreteraren återigen för valrörelsens förutsättningar. Partiets egna undersökningar under våren visade att affärerna hade åsamkat partiet stor skada på så vis att de avbrutit den egna mobiliseringen och satt igång den borgerliga, eftersom de nu hade fått något att tala om. SCB:s undersökning visade också att man lyckats dra till sig hälften av de förstagångsväljare som tänkte rösta, men då ca 40% av alla ungdomsväljare fortfarande kunde betraktas som osäkra var det inte nog. Undersökningarna visade också att folk inte visste hur bra landet hade klarat den senaste lågkonjunkturen jämför med andra länder, och huvuduppgiften i valrörelsen var

---

⁷¹ PS 28/4 1976, 5ff.

⁷² PS 10/6 1976, 2-14.

därför att göra folk medvetna om detta. Man hade framför sig en stor informationsuppgift, och sysselsättningen var den centrala delen i budskapet. Också här återfinns en *prevention*.⁷³

Trots de stora ansträngningarna förlorade man valet, och vid partistyrelsens möte några dagar efter valet funderar Sten Andersson över vad som kunde ha orsakat nederlaget, samt skisserar riktlinjerna för den eftervalsundersökning som man nu måste göra. Beträffande ungdomarna tycks det som om man gjort ett hyfsat val, men en intressant grupp som på sina håll inte givit partiet det förväntade stödet är invandrarna, varför dessa bör undersökas noggrannare. Andersson beklagar också att man inte var mer uppmärksam på de tydliga varningssignaler som fanns i undersökningarna om kärnkraftsfrågans sprängkraft, en *utvärdering* således. Viktigast är nu att man genomför en egen eftervalsundersökning, samtidigt som man naturligtvis kommer att vara lyhörd för vad andra undersökare har att säga om valresultatet.⁷⁴ I december säger sig Palme ha förhandsinformation från den kommande SCB-undersökningen som visar att kärnkraftsfrågan varit avgörande för valutgången. Under en vecka hade man förlorat 3-4 % samtidigt som Centern vunnit lika mycket, troligtvis gick hela förlusten att härleda till den s.k. svarta måndagen då Lars Gyllensten till följd av partiets kärnkraftspolitik hoppade av i ett uppmärksammat TV-program där socialdemokraternas fick ta emot hård kritik för sin uppfattning om kärnkraften. Undersökningarna visade att det främst var marginalväljare som hade flytt partiet till förmån för centern, och även om det fanns många faktorer bakom valnederlaget stod det nu klart att kärnkraften hade varit den avgörande av dessa. Trots detta tycker Palme att man drev en korrekt och hederlig linje i frågan.⁷⁵ Här gör Palme en *utvärdering* av valresultatet med undersökningarnas hjälp. Vidare menade man från verkställande utskottets håll att man under valrörelsen hade haft fem primära mål: att minska den borgerliga mobiliseringen, få inflöden från borgerliga partier, förhindra utflöden till dessa och vinna ungdomsväljarna. De undersökningar som nu gjorts visade att man lyckats i två avseenden; den egna mobiliseringen och ungdomsväljarna, i övriga aspekter hade man misslyckats, vilket till stor del berodde på affärer och kärnkraft; ytterligare en *utvärdering* av valresultatet. Noteras kan här att man både ställer upp uppmålsättningar och formulerar kriterier för framgång i termer lånade från undersökningsmetodiken. Dessutom tillåts opinionsundersökningarna budskap i stor omfattning ligga till grund för utformningen av valkampanjen.

I slutet av mars 1977 diskuterade man i VU hur partisympatierna sett ut i olika åldersgrupper mellan april 1975 och september 1976, och kommer till slutsatsen att ungdomsväljarna inte svek partiet i valet, däremot tycks det som att de unga familjerna hade gjort så⁷⁶, således en *utvärdering*. En dag senare redovisar Sten Andersson på partistyrelsens

---

⁷³ PS 13/8 1976, 2 ff.

⁷⁴ PS 23/9 1976, 2, 11.

⁷⁵ PS 3/12, 15. & VU 6/12 1f. 1976.

⁷⁶ VU 28/3 1977, 2.

sammanträde en delrapport från eftervalsundersökningen som visar att valdeltagandet i de lägsta samhällsskikten i de nya bostadsområdena är mycket lågt. Partisekreteraren finner lösningen på detta problem ganska självklart; man ska öppna sin organisation så att dessa människor får en möjlighet att medverka i debatten och föra fram sina synpunkter. Sedan återkommer Andersson till den undersökning som visar att de unga familjerna svek i valet. Detta berodde troligen på att denna grupp befann sig i en ganska pressad situation som inte ger många möjligheter att ta del i det politiska livet. Också här är lösningen att med uppsökande verksamhet fånga in denna grupp i organisationen, vilket innebär att det måste till en omorganisering i riktning mot mindre enheter.⁷⁷ Även om tolkningarna baseras på olika undersökningarna ger Andersson likalydande handlingsrekommendationer; man måste nå ut till människorna. Detta innebär *prevention*.

I juni redovisas inför VU två undersökningar som man har gjort och som tyder på att partiet stärkt sin ställning i väljarkåren på sistone. Undersökningarna tyder enligt Andersson också på att det finns en för partiet potentiellt skadlig pessimism hos folket. Partisekreteraren föreslår en konferens för att visa folk att socialdemokraterna ingalunda har gett tappt, utan är fullt upptagna med att lösa samtidens problem. VU beslutar i enlighet med Anderssons handlingsrekommendation om att hålla en konferens 2-3 oktober.⁷⁸ Två månader senare påtalar partisekreteraren återigen den enligt undersökningarna utbredda pessimismen, och menar att man måste få stopp på borgarnas tal om att socialdemokraterna är missnöjespolitiker som bara gnäller. Därför var det viktigt att föra fram konkreta förslag på vad man skulle ha gjort om man hade haft regeringsmakten, man fick till varje pris inte bli förknippad med den negativa stämningen som var rådande, manar partisekreteraren.⁷⁹ Genomgången avslutas därmed av två fall av *prevention*.

7.1 Sammanfattning av perioden 1970-77

Under denna inträffar en rad olika händelser som ger vittnesbörd om den överordnade tendensen: undersökningarna har nu kommit att ingå som en normal och ordinarie del av partets verksamhet. Den process som lett fram till detta resultat kan sägas nå sin kulmen 1974 i och med inrättandet av ett eget undersökningsinstitut, vars uppgift blev att förse partiet med fortlöpande undersökningar av den allmänna opinionens olika aspekter. Den motivering av inrättandet som ges av dess styrelseordförande Arne Gadd är mycket talande:

"Opinionsundersökningarna spelar numera en ganska stor roll i den politiska debatten.--- Skälen till att vi satsar tid och pengar på den här verksamheten är två. Dels är det viktigt att få fram information om

---

⁷⁷ PS 29/3 1977, 3 f.

⁷⁸ VU 14/6 1977, 2.

⁷⁹ VU 26/8 1977, 3f.

hur opinionen utvecklar sig. Vi skulle aldrig få fram det vi vill ha undersökt genom att lita på andras arbeten. Dels så har vi ansett det av vikt att lära känna undersökningsteknikens möjligheter och speciella svårigheter. --- Vi varken vinner eller förlorar val på att göra sådana här undersökningar. men vi tror att vi kan lite bättre i varsamheten för förändringar om vi lär oss den här tekniken ordentligt."⁸⁰

Partiet har alltså vid denna tidpunkt kommit att betrakta opinionsundersökningarna som ett normalt inslag i den politiska verksamheten, vilket innebär att en god kännedom om och en effektivt brukande av undersökningarna blir en viktig tillgång, om än inte den viktigaste, i kampen för att vinna nästa val.

Under åren 1970-77 stiger antalet fall av tolkningar drastiskt. Inte mindre än sammanlagt 48 fall av tolkningar återfinns i protokollen under denna period. Av dessa är 21 utvärderande tolkningar⁸¹, 18 preventioner⁸² och 9 prognoser⁸³. Jämfört med föregående period är alltså ökningen nästan uteslutande förlagt till utvärdering och prevention; antalet fall av prognoser har bara ökat med två enheter sedan 1960-talet. Detta tyder dels på att undersökningarna nu befäst sin position som en del i beslutsprocessen, då man inte skulle ägna så mycket tid åt att tolka undersökningarnas resultat om man inte ansåg att det var belönande. Dels innebär det faktum att ökningen nästan helt är bestående av ungefär lika delar utvärderingar och preventioner att partiet nu etablerat ett visst mönster för tolkningsutförandet, troligtvis beroende på vilken slags användning som kommer bäst till pass och ger störst avkastning.

Partiets syn på undersökningarna som instrument präglas fortfarande av samma slags skepsis rörande dessas tillförlitlighet som fick sitt genombrott under 60-talet. Därtill återfinns under denna period ytterligare en egenhet som inte observerats under tidigare perioder - bortförklaringen. Då man vid ett flertal tillfällen⁸⁴ tvingas konstatera att undersökningarna ger vittnesbörd om en vikande kurva för partiet händer det att föredragande, oftast parti-sekreteraren eller partiordföranden, förkastar de nedslående noteringarna till förmån för någon annan källa som kan erbjuda en något ljusare bild, vanligtvis åberopas i detta syfte 'tusentals rapporter från fältet' eller 'enstämmiga budskap från arbetsplatserna'. En annan form av bortförklaring är en variant på det vanliga och kanske motiverade tvivlet på undersökningarnas tillförlitlighet, bortsett från att det dåliga resultatet helt och hållet förklaras i termer av bristande pålitlighet. Om bortförklaringarna kommer sig av en önskan om bibehållen lagmoral

---

⁸⁰ PS 18/ 11 1977, 23 f.

⁸¹ PS 25/3 1970, 9. VU 19/3 1971, 1. PS 4/6 1971, 22-44. VU 27/12 1972, 1. PS 8/1 1973, 2. PS 26/4 1973, 8. PS 18/6 1973, 10. PS 21/9 1973, 2f. PS 14/2 1974, 5ff. VU 27/5 1974, 8. PS 8/10 1974, 2. PS 31/5 1975, 1. PS 3/7 1975, 12f. PS 3/12 1976, 15. VU 6/12 1976, 1f. VU 28/3 1977, 2.

⁸² VU 9/5 1973, 2f. PS 18/6 1973, 10ff. PS 14/2 1974, 5ff. PS 8/6 1974, 2. PS 24/4 1975, 2. PS 8/1 1976, 1. VU 22/3 1976, 3f. PS 10/6 1976, 2-14. PS 13/8 1976, 2ff. PS 29/3 1977, 3f. VU 14/6 1977, 2. VU 26/8 1977, 3f.

⁸³ PS 21/5 1970, 1. PS 4/6 1971, 22-44. PS 8/1 1973, 7ff. PS 16/2 1973, 11f. PS 14/2 1974 5ff. PS 8/6 1974, 4. PS 26/3 1976, 4f. PS 28/4 1976 5ff.

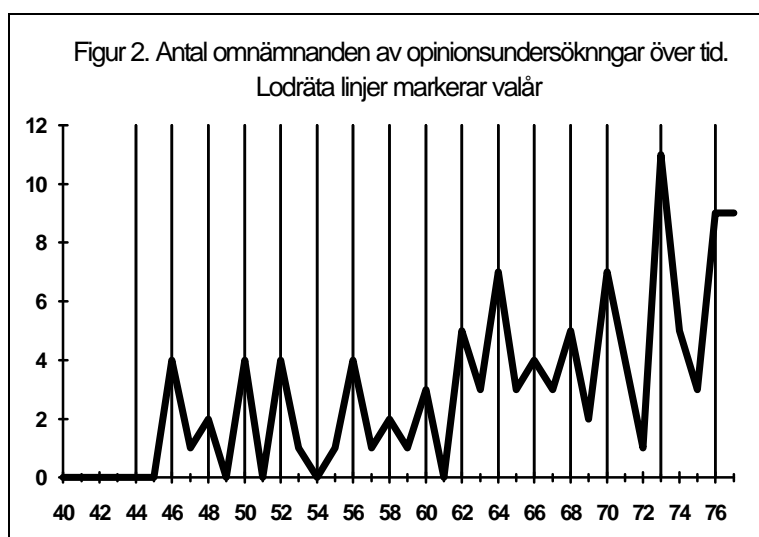
⁸⁴ PS 25/3 1971, 9., VU 27/12 1972, 1.

eller av en oförmåga att ta till sig ett negativt budskap är svårt att sia om, klart är dock att bortförklaringarna inträder ungefär samtidigt som man börjar notera en stadigt nedåtgående tendens som når sin kulmen i valförlusten 1976. I eftervalsanalysen detta år återfinns mycket riktigt en ångran från partiledaren om att man under hela valrörelsen i hög grad hade ignorerat undersökningarnas varningar om det förestående nederlaget, vilket skulle kunna tala för den senare förklaringen. Dessutom tycks såväl skepsis som bortförklaringar en smula malplacerade i relation till den stora ökningen av antalet fall under samma period; trots att man säger sig vara tvivlande inför undersökningarna använder man sig mer och mer av dem.

Också antalet leverantörer av undersökningar och undersökningsområden stiger under denna period. Man anlitar omväxlande SIFO, SCB, Sveriges Radio, Svenska Gallupinstitutet och SEMKA för en rad olika undersökningar om bl.a. kärnkraftsfrågan, 4:e AP-fonden, det borgerliga samarbetet, KDS, jämlikheten, rättvisa, och medlemskap i EEC, men det är troligt att inrättandet av ett eget undersökningsinstitut innebar en minskning av antalet beställningsuppdrag. Sammanfattningsvis kan det om 1970-talet sägas att i stort sett alla indikatorer pekar på ett ökande användande av opinionsundersökningar, och därmed också ett ökande inflytande i beslutsprocessen.

8. Slutsatser: Opinionsundersökningar och partier

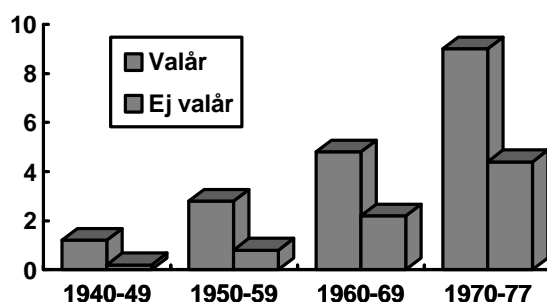
Vilka slutsatser kan nu dras efter en genomgång av närmare 40 år av opinionsundersökningarnas och det socialdemokratiska partiets gemensamma historia? För det första kan det vid en enkel överblick av materialet konstateras att partiet har ägnat undersökningarna ganska stort intresse under den aktuella perioden; politikerna uppmärksammar undersökningarna. Har då detta intresse ökat, varit konstant eller minskat med tidens gång? Denna fråga besvaras bäst med Figur 2, som visar totala antalet omnämningar av opinionsundersökningar i protokollen, vilket ger en grov uppfattning om i vilken omfattning man låter sina interna partiförhandlingar upptas av ärenden relaterade till opinionsundersökningar.

Figuren visar tydligt att det skett en ökning över tid, samt att denna ökning är kraftigast i slutet av perioden. Sålunda kan det konstateras att partiet i antal ärenden räknat uppehåller sig vid opinionsundersökningar i successivt ökande grad. Studerar man omnämningarnas fördelning över de enskilda åren märker man att toppar i stor utsträckning sammanfaller med de lodräta linjer som markerar valåren. Partiet finner alltså störst anledning att uppmärksamma undersökningarna i anslutning till valår, vilket tyder på att dessa huvudsakligen kommer till användning i valkampanjerna, dvs när partiet främsta målsättning mer än annars är att vinna det kommande valet. Ytterligare illustration av detta återfinns i Figur 3, där medeltalen av antalet omnämningar för varje decennium återges uppdelade på valår och mellanvalsår. Här framgår att det sker en ökning både under mellan valåren och under valåren, men också att den senare är mycket större.

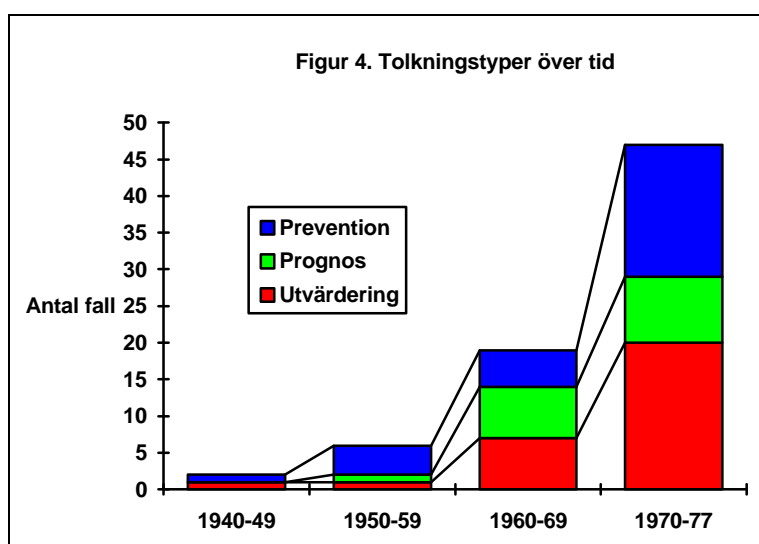

Figur 3. Antal omnämmanden av opinionsundersökningar under valår och mellanvalsår (medel för resp. period)

Sålunda kan vi alltså sluta oss till att det föreligger en generell ökning över tid och att man inom partiet omnämner undersökningar i särskilt stor omfattning under valåren. Det tycks som att det redan i detta skede är möjligt att bekräfta tesen om opinionsundersökningarnas ökande inflytande i partiets beslutsprocess, men jag bör besinna mig och ta de alternativa förklaringarna under övervägande. Dessa är i första hand två, båda relaterade till undersökningsmaterialets beskaffenhet. Dels kan det tänkas att ökningen beror på en ökande aktivitet i partiet som helhet där även de mer traditionella opinionskällorna får ökat utrymme, dels är det möjligt att ökningen har sitt ursprung i en mer omfattande och ordagrann skrivning av protokollen från partistyrelsens och verkställande utskottets möten. Ytterligare en felkälla, som inte kan kontrolleras, är de eventuella tolkningar och överläggningar på basis av opinionsundersökningarnas resultat som troligen sker utanför sammanträdesrummet i informella kontakter mellan partitopparna. Huruvida övriga uppåtgående opinionskanaler också har ökat i omfattning kan jag mot bakgrund av den företagna undersökningen inte säga något om, mer än att en jämförelse mellan de mer traditionella kanalerna och opinionsundersökningarnas respektive utbredning över tid skulle vara mycket intressant. Ett möjligt sätt att kontrollera för den andra alternativa förklaringen om ökande total aktivitet inom partiet är helt enkelt en sammanräkning av antalet sammanträden i partistyrelsen och verkställande utskottet, då mötesfrekvensen torde erbjuda ett grovt mått på partiets aktivitet. Om inte annat bör denna kontroll kunna avgöra om antalet omnämmanden uppvisar en oberoende ökning eller endast beror på att partiet haft fler tillfällen att omnämna undersökningarna. Under valår på 1960-talet sammanträder man i genomsnitt 17,4 gånger per valår och 13,6 gånger under mellanvalsåren. Motsvarande siffror för 70-talet är 17,5 respektive 21,8. Sammanträdesfrekvensen under valåren är alltså konstant, medan en ökning kan urskiljas för mellanvalsåren. Eftersom omnämmandena ökar mest under valåren, samtidigt som mötesfrekvensen under samma år är konstant över tid kan slutsatsen bli att denna ökning är oberoende från partiets aktivitetsgrad. Ytterligare vittnesbörd om riktigheten i denna slutsats

ges om man jämför antalet tolkningar per möte mellan perioderna: Det totala antalet tolkningar under 1960-talet är 15 stycken och den genomsnittliga antalet möten per år under samma period är 15,5. Under 1970-talet stiger denna siffra till 23,5 möten per år, samtidigt som antalet tolkningar under dessa möten uppgår till sammanlagt 47 stycken. Om antalet tolkningar fördelas över det totala antalet möten under respektive period finner man dessutom att partiet under 60-talet tolkade undersökningar på i genomsnitt vart 13:de möte, medan motsvarande siffra under 70-talet sjunkit till 4 möten per tolkning; ännu ett tecken på att partiet med tiden ägnar undersökningarna alltmer uppmärksamhet. Vad beträffar protokollens tillförlitlighet tycks det som om man med början på det tidiga 1960-talet övergår till ett mer direkt och heltäckande referat än tidigare, då protokollen ofta hade formen av tämligen kortfattade redogörelser i tredje person. Detta skulle visserligen kunna förklara ökningen i antalet omnämmanden mellan 1950- och 60-talet, men däremot inte den största ökningen mellan 1960- och 70-talet, vilket innebär att protokollens tillförlitlighet som alternativ förklaring kan åsidosättas.

När nu ökningen av såväl antalet fall av tolkningar som omnämmanden har visat sig i tillfredsställande grad vara oberoende av andra faktorer ska uppmärksamheten riktas mot fördelningen de olika typerna av tolkningar. Figur 4 ger, i likhet med tidigare figurer, en uppfattning om hur ökningen ser ut över tid. Från 1940 till 1960 kan urskiljas en ganska jämn ökning av såväl det totala antalet fall som proportionerna mellan de olika typerna av tolkningar, emedan övergången från 60-tal till 70-tal åtföljs av en skarp ökning i antalet fall, varav merparten är förlagd till utvärdering och prevention. Detta tyder dels på att partiet med tiden alltmer ägnar sig åt att tolka undersökningarnas resultat, men också på att sättet på vilket tolkningarna utförs genomgår en förändring allt eftersom tiden går. Under 1950-talet är preventionen den mest förekommande tolkningstypen med 3 fall, av vardera prognos och utvärdering återfinns under denna period endast två respektive ett fall. Under 1960-talet råder i

det närmaste jämviktsläge mellan tolkningsformerna; här återfinns 5 fall av varje typ. På 1970-talet växer sedan antalet utvärderingar och preventioner lavinartat; 20 respektive 18 fall, medan antalet prognoser förblir på 1960-talets nivå: 9 fall.

Denna fördelning av typfallen över tid ger en föraning om ett bakomliggande mönster. 1940- och 50-talen skulle kunna karaktäriseras som en introduktionsperiod, där undersökningarna finns någonstans utkanten av beslutsprocessen och kommer till användning endast i undantagsfall: Under 20 år återfinns sammanlagt endast 8 fall, även om dessa också inrymmer två fall där undersökningarna får omsättning i praktiken (landsbygdsundersökningen 1947 som utmynnar i startandet av jordbrukarorganet "Odlaren" och undersökningen inför ATP-omröstningen tio år senare). Något regelbundet mönster av olika tolkningar kan dock inte urskiljas under denna tidiga period, utmärkande är endast det lilla antalet fall. På 1960-talet övergår introduktionsperioden i en något av en provningsfas; här förekommer alla tolkningar i lika stor utsträckning, vilket tyder på att partiet tar till sig undersökningarnas budskap och prövar dess möjligheter till omsättning i praktiken. Att man sedan finner undersökningarna värdefulla manifesteras dels av partiets agerande i SIFO-krisen 1967, då en tydlig oro över den fortsatta tillgången på undersökningar kan märkas, dels i den övergång till ett implementeringsstadium som sker på 1970-talet. Den stora ökningen av antalet fall under denna period tyder på att partiet i detta läge insett undersökningarnas potential och därför börjat använda dem på de sätt man finner mest givande; till utvärdering av tidigare agerande och för att värja sig mot obehagliga utfall i framtiden. Att antalet prognoser inte ökar är kanske inte så förvånande i detta perspektiv; troligtvis kopplas dessa i allt högre grad till handlingsförslag, varpå de implicita eller explicita prognostolkningarna som handlingsrekommendationerna bygger på försvinner i analysen. Det är således först under 1970-talet som opinionsundersökningarna börjar spela en mer betydande roll i partiets beslutsprocess, och det finns dessutom anledning att misstänka att det tolkningsmönster som uppstår under denna tid blir bestående även i framtiden, då detta är det rimligaste sättet att förhålla sig till undersökningarnas budskap - att kontrollera det förgångna och förekomma framtiden.

Fall av prevention är de tillfällen där undersökningarna får som mest inflytande över beslutsprocessen, och av denna anledning kan en mer ingående analys av dessa fall kanske ge ytterligare intressanta resultat, bland annat med avseende på i vilka situationer man använder sig av opinionsundersökningarnas budskap för att bedriva politik. En genomgång av undersökningsperiodens samtliga 18 fall av preventioner, eller handlingsrekommendationer, ger vid handen att den överväldigande majoriteten av dessa har som syfte att påverka opinionen genom en förändring eller utökning av propagandan. I något enstaka fall (bl.a. ATP-undersökningen 1957) kan det röra sig om att man ger förslag till agerande mot andra politiska

aktörer, men dessa fall har det gemensamt att det är svårt att avgöra om förslaget motiveras av en önskan att försvaga motståndarpartiet eller av en ambition att vinna opinionsfördelar på detta partis bekostnad. Inte heller kan i något fall påvisas att en förändring av partiets sakpolitik eller inställning till en viss fråga har orsakats av opinionsundersökningarnas budskap. Av detta blir slutsatsen att opinionsundersökningen, i de fall dess budskap kommer till praktisk användning, huvudsakligen ligger till grund för utformningen av partiets propagandaåtgärder, dels genom att peka ut lämpliga insatsområden, dels för att redigera propagandans innehåll. Detta är en nog så central funktion i partiets arbete, men den saknar nästan helt inflytande över politikens innehåll och utformning.

Vad gäller det socialdemokratiska partiets syn på opinionsundersökningarna kan de första två decennierna karaktäriseras som ovetande respektive bekymmerslösa. Under 1940-talet finner partiet aldrig anledning att diskutera undersökningarnas kvalitéer, än mindre ifrågasätta de samma. Snarare tycks såväl det inledande upphandlingsförfarandet som Erlanders första redovisning av opinionssiffrorna präglas av en viss villrådighet och tveksamhet. Å andra sidan ger organisationskommitténs genomgång av lantbrukarundersökningen det motsatta intrycket, då man mycket precist vet att bedöma konsekvenser och åtgärder utifrån undersökningens resultat. En trolig orsak kan vara att man anlitat kvalificerad hjälp för uttolkningen, kanske har leverantören, Svenska Gallupinstitutet, varit partiet behjälpligt också med detta.

Under 1950-talet finner man fortfarande ingen anledning att tvivla på undersökningarnas tillförlitlighet; användandet är fortfarande ganska sparsamt, men ändå tillräckligt omfattande för att motivera en mer ingående granskning av undersökningarnas innehåll, speciellt med tanke på att Svenska Gallups prognos för 1948 års val hade slagit fel med ganska stor marginal. Partisekreterare Asplings upprepade betoning av nyttan av en fortlöpande och regelbunden kontroll av opinionens ställning vid Svenska Gallups konkurs 1954 ger dock en föraning om att partiet nu mer och mer betraktar undersökningarna som ett oundgängligt redskap. Leverantörer under 1950-talet är till en början Svenska Gallupinstitutet, som efter konkursen avlöses av SIFO. Under denna tid knyter man också de första kontakterna med den mer forskningsinriktade undersökningsverksamheten, då man beslutar sig för att ta del av och delvis finansiera Göteborgs Universitets valundersökningar. Med början i SIFO-krisen 1967 tenderar man alltmer att betrakta undersökningar i allmänhet och partisympatimätningarna i synnerhet med visst tvivel beträffande tillförlitligheten. Många av anförandena inleds med fraser som "Om man nu ska tro den senaste SIFO-mätningen" eller "Enligt de tvivelaktiga undersökningarna", men trots det kan inga tecken på avmattning skönjas hos den ständigt ökande användningen av opinionsundersökningarna. Den dominerande leverantören av undersökningar under 1960-talet är fram till 1967 SIFO, varefter man huvudsakligen vänder till SCB för att få undersökningar genomförda. Den skeptiska inställningen håller i sig in på 1970-

talet, troligen förstärkt av SIFO:s felprognos 1968, men allt eftersom partiets väljarstöd dalar börjar man också bortförklara undersökningarnas budskap. Men inte heller nu kan en avmattning i användandet av undersökningarna påvisas, snarare tvärtom. Under 70-talet anlitas en rad olika undersökningsinstitut, även SIFO kommer vid sällsynta tillfällen till nåders igen. Utvecklingen mot ett allt större brukande av undersökningar kröns sedan av att partiet köper upp ett eget undersökningsinstitut 1974 och tillsätter en speciell Gallupgrupp som styrelse. Som en röd tråd genom hela perioden, från partimotionen 1947 om inrättandet av ett statligt opinionsinstitut, via SIFO-krisen 1967, till Arne Gadds presentation av Gallupgruppens målsättningar 1977, löper en föreställning om opinionsundersökningarnas opinionsskapande effekt, vars genomslag inte ska underskattas. Huruvida denna effekt är en reell företeelse är inte oomtvistat,⁸⁵ men tydligt är att partiet inte bara ser opinionsmätningarna som ett sätt att pejla folkviljan, utan också betraktar dem som ett redskap för skapande av opinion.

De undersökningsobjekt som partiet intresserar sig för under årens lopp motsätter sig all form av klassificering, dels på grund av sitt stora antal, men också som en konsekvens av frånvaron av ett tydligt mönster. Möjligtvis kan det sägas att de första två decennierna huvudsakligen uppehåller sig vid rena partisympatimätningar, medan man under den påföljande perioden inleder en mer diversifierad undersökningsstrategi. En grupp som tilldragit sig partiets intresse genom i stort sätt hela undersökningsperioden är ungdomen, och under 1960-talet börjar man i allt större utsträckning överge partisympatimätningarna till förmån för undersökningar om mobiliseringsgraden; i övrigt tycks det som om undersökningarnas uppläggning till stor del bestäms av vad partiet för tillfället är intresserat av.

Undersökningens resultat kan därmed sammanfattas i det följande: Opinionsundersökningarna får med tiden allt större inflytande i partiets beslutsprocess, och vid slutet av undersökningsperioden använder sig partiet av undersökningarna huvudsakligen i syfte att kontrollera effekter av och orsaker till utfallet av tidigare agerande, samt för att bestämma framtida åtgärder för att få opinionen på sin sida. Undersökningarna kommer dock till användning främst under valkampanjerna, och då nästan uteslutande i samband med utformningen av propagandan. Under den senare hälften av 1960-talet inträder en skepsis angående undersökningarnas tillförlitlighet, och med början på 1970-talet kombineras detta tvivel med en tendens att försöka bortförklara undersökningarnas dåliga budskap. Genomgående är man inom partiet övertygad om opinionsmätningarnas opinionsskapande effekter. Detta innebär att undersökningarna otvetydigt fått ett större inflytande över partiets beslutsprocess, men inom ett mycket specifikt område. Partiet formulerar inte sina politiska ställningstaganden efter undersökningarnas noteringar, ej heller byter man ståndpunkt i en fråga där undersökningarna påvisar en negativt inställd opinion. Några belägg för att

---

⁸⁵ Se Holmberg, S & Petersson, O: *Inom felmarginalen...*, kap 10.

undersökningarna inträde på den politiska scenen lett till en s.k. SIFO-krati kan inte påvisas under den aktuella tidsperioden; undersökningarna har troligtvis inte kommit att ersätta de mer traditionella opinionskanalerna; snarare har de tidigare blivit ett komplement till de senare. Därmed kan det heller inte påstås att undersökningarna på ett mer genomgripande vis påverkat vare sig politikens utformning eller sättet den bedrivs på. Undersökningarna har dock infört ett element av prediktion i den politiska sfären som inte tidigare existerat. Politiska aktörer har nu en möjlighet att i förväg bedöma konsekvenserna av sitt agerande på politikens viktigaste området - väljararenan.

Huruvida denna slutsats står sig även 20 år senare är det svårt att säga någonting om. Troligtvis har den ökande användningen fortgått även efter undersökningsperioden slut, särskilt med tanke på de rapporter av senare datum som talar om anlitaandet av amerikanska valkampanjsspecialister, för vilka opinionsundersökningar är ett nödvändigt arbetsredskap. Också Birgersson et.al. menar att undersökningarna haft ett stort inflytande på svenskt politiskt liv under 1970- och 1980-talen, även om några empiriska belegg för denna slutsats inte bifogas⁸⁶. Sannolikt är emellertid undersökningarnas användningsområde det samma i dagens läge, då en mer utpräglad populism baserad på opinionsundersökningar i längden torde vara en självförtärande verksamhet, speciellt i ett flerpartisystem som det svenska. Den politiska verkligheten begränsar alltså undersökningarnas inflytande. Vad beträffar generaliserbarheten av det uppnådda resultatet törs jag påstå att det borde gälla även för andra partier, låt vara i något mindre omfattning på grund av socialdemokraternas större resurser. Det finns inget överordnat särskiljande drag hos socialdemokraterna som ger anledning att misstänka att partiet förhåller sig till undersökningarna på ett speciellt sätt. Den faktiska och allmängiltiga relationen mellan ett parti och dess opinionsundersökningar sammanfattas således väl av Tage Erlander redan 1952:

"När vi får fram detta material, får vi sedan närmare överväga vilken inverkan detta tillsammans med våra överläggningar skall få för framtiden, när det gäller utformningen av våra propagandametoder och vår upplysningsverksamhet."⁸⁷

---

⁸⁶ Birgersson, O.B., Hadenius, S., Molin, B., Wieslander, H.: *Sverige efter 1900 En modern politisk historia* (Bonnier: Stockholm, 1984), 313.

⁸⁷ PS 22/10 1952, 3.

9. Källor och referenser

Källor

Protokoll för socialdemokratiska arbetarepartiets partistyrelse & verkställande utskotts sammanträden under perioden 1940-1977. (Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Upplands-gatan 5 11181 Stockholm)

Organisationskommitténs betänkande: *Partiets organisationsformer och upplysningsverksamhet* (Tidens förlag :Stockholm, 1948)

Motion till 1:a kammaren, nr 219, 15 (1947)

Referenser

Birgersson, O.B., Hadenius, S., Molin, B., Wieslander, H.: *Sverige efter 1900 En modern politisk historia* (Bonnier: Stockholm, 1984)

Bäck, M. & Möller, T: *Partier och organisationer*. (Publica: Stockholm ,1992, 2:a uppl.)

Downs, A. *An Economic Theory of Democracy* (Harper & Row, New York, 1957)

Dryzek, J.S: *Discursive Democracy: Politics, Policy and Political Science* (Cambridge University Press: Cambridge, 1990)

Esaiasson, P. *Svenska valkampanjer 1866 - 1988* (Stockholm: Allmänna Förlaget, 1990)

Ginsberg, B: *How Polling Transforms Public Opinion* i Margolis, M & Mauser, G A. (red) *Manipulating Public Opinion. Essays on Public Opinion as Dependent Variable* (Cole Publishing Company: Pacific Grove, 1989)

Holmberg, S & Petersson O: *Inom felmarginalen* (Liber: Stockholm 1980)

Hultgren, S. *Om Gallup i Sverige* (Tiden, 1988)

Kavanagh, D: *Public Opinion Polls* i Butler, B., Penniman, H.R., Ranney, A. (red) *Democracy at the Polls* (American Enterprise Institute for Public Policy Research: Washington D.C, 1981)

Myrdal, A & Myrdal, G. *Kontakt med Amerika* (Bonniers: Stockholm, 1941)

Nimmo, D: *Political Communication and Public Opinion in America* (Goodyear Publishing Company: Santa Monica, 1978)

Svensson, T, *Socialdemokratins dominans. En studie i den svenska socialdemokratins partistrategi*. (Acta Universitatis Upsaliensis, 1994)

Wellhofer, E.S: "Contradictions in market models of politics: the case of party strategies and voter linkages." *European Journal of Political Research* vol 18. nr.1. 1990, 9-28)

PISA-projektets rapporter

---

1. Ekman, Marie 1995. *Arbetslivsfonden - en modern förvaltningsform. En jämförelse mellan Stockholm och Uppsala län. (ALF)*
2. Vaverka, Joakim 1995. *Särintressenas inflytande över den lagstiftande processen. En jämförande studie av lobbying i den amerikanska kongressen och ett svenskt riksdagsutskott. (KFB)*
3. Lautmann, Johan 1996. *Arbetslivsfonden: En kaderförvaltning? En studie av organisations- och förvaltningsstyrningen av Arbetslivsfonden. (ALF)*
4. Nyqvist, Charlotta 1996. *Organisationernas inflytande efter avkorporatiseringen.*
5. Hansson, Rikard 1996. *Inlandsbanan. Från försvar till turism på 100 år. (KFB)*
6. Tidestav, Kristina 1996. *Har tjänstemännen för stor makt i målstyrda myndigheter? En studie av brukarnas upplevelser och åsikter om Arbetslivsfonden. (ALF)*
7. Berg, Per-Åke 1996. *Arbetslivsfonden. Resultatet av ett politiskt spel. (ALF)*
8. Bosarfve, Sven 1996. *Byråkratins växt. Fallet Arbetslivsfonden. (ALF)*
9. Johansson, Ursula 1996. *Kön och makt i statsförvaltningen. En jämförelse mellan Arbetslivsfonden i fyra län. (ALF)*
10. Duit, Andreas 1996. *Makten och profeterna. Om partier och opinionsundersökningar.*
11. Wockelberg, Helena 1996. *Verksledningsdebatten. En analys av partiernas och intresseorganisationers förvaltningspolitiska idéer.*
12. Vaverka, Joakim 1996. *Demokrati i förändring. En studie av lobbying mot kommunikations-, arbetsmarknads- och jordbrukssektorerna i Sverige. (KFB)*
13. Marcusson, Katja 1996. *Att uppvakta statsråd. (KFB)*
14. Oskarsson, Sven 1997. *Påverka och påverkas. 1994 års reformering av arbetslöshetsförsäkringen.*

15. Book, Cecilia 1997. *Kuppmakare och ideologiskt skifte? Om processen när socialdemokraterna upphävde valutaregleringen.*
16. Tidestav, Kristina 1997. *Förvaltningsstyrelser - En arena för makt- och intressekamp? En studie av vägverkets förvaltningsstyrelse. (KFB)*
17. Öberg, PerOla 1997. *Medborgarnas inflytande och särintressenas makt. Korporatism och lobbying i statsförvaltningen. Rapport till förvaltningspolitiska kommissionen.*
18. Bergström, Jonas 1997. *Korporatismens död. Svenska Arbetsgivareföreningens avhopp från ämbetsverkens styrelser.*
19. Berg, Hans 1997. *Massmedia - folkföreträdare på frammarsch?*
20. Arnberg, Erik 1997. *Avkorporatiseringen, arbetsmarknadsmyndigheterna och arbetsgivarna. En studie av avkorporatiseringens effekter på Malmöhus länsarbetsnämnd 1993-95.*
21. Fogelberg, Petra 1997. *Trafikinformation som informationstrafik. (KFB)*
22. Berg, Per-Åke 1997. *Arbetslivsfondens organisation. Noggrant övervägande eller slump? (ALF)*
23. Hylander, Johannes 1997. *Påverkansförsök mot förvaltningen. En studie av Vägverkets arbetsplaner. (KFB)*
24. Karlsson, Karin 1997. *Olaglig kamp för djurens befrielse. Hur veganer försvarar användandet av olagliga metoder.*
25. Bjerstedt, Staffan 1997. *Särintressen i statliga verksstyrelser.*

